

ATSIMINIMAI APIE M. K. ČIURLIONIŲ

Sudarė Vygintas Bronius Pšibilskis

[...]

Paulius Galaunė*

Teko pažinti Čiurlionį ant šaltos Nevos krantų... Ermitažo muziejaus salėse...

Pirma tik iš laikraščių žinojau apie Jo ypatingą talentą.

Su dideliu smalsumu klausiau, žiūrėjau, kas tai per žmogus...

Ėjom iš vienos salės kiton, žiūrėdami į dailės turtus.

Čiurlionis, paklaustas, aiškino, pasakojo, švelniai, lyg iš netyčių atkreipdavo mūsų domą, kada norėjom praeiti pro šalį kokio nepaprasto paveikslo.

Daug man tą dieną paaiškėjo dailės srityj, o draug buvau sužavėtas nepaprastai malonia išvaizda mano naujo pažįstamo, Jo inteligentiškumu.

– Nesigailiu Peterburgan atvykęs, – tarė atsisveikindamas, – vietiniai muziejai daug turi puikių dalykų, rusų dailė, muzika yra labai indomios – aukštai iškilusios neša tyrosios dailės vėliavą.

Mažutė „Lietuvių Klubo“ salė ant Serpochovkos... Rengiamas šeimyniškas vakaras... Publika renkasi iš lengvo, aristokratiškai pasivėlindama... Žmonės, būreliais susispietę, šnekučiuoja...

Čiurlionis, įsikarščiaęs, gražiai, karštai (bet deja – lenkiškai), būrelio žmonių apsuptas, išradinėja lietuvių teatro reikalus...

Ir jau kai kuriems „veikėjams“ toji lenkų kalba nepatinka, skersakioti pradeda...

Štai Čiurlionis prie fortepijono...

Visi nepaprastai staigiai nutyla, pirmam Čiurlionio improvizacijos akordui salėj pasklidus.

– Te! žinai, Tamista, nieko gero, nesuprantama, lygiai kaip ir Jo „Himnas“ ant Mojkos! Kad bent ką žinomą paskambintų! girdėjau per antraktą kalbas kolonijos šulų tarpe.

Tai, matot, Jis yra kompozitorius, bet ne pianistas, – nedrąsiai atsako tūlas tautietis, kurs, patriotizmo jausmų verčiamas, stengiasi Čiurlionio skambinimą „išteisinti“. – Jis mat irgi tikėjęsis „dar daugiau“.

– Taip, maniau, ateities muzika, ateities dailė, lygiai kaip ir ateities teatras, argi gali patenkinti, patikti dabarties žmonėms?!

Ne, niekuomet!

Atvažiuavęs Peterburgan, Čiurlionis veikia prisidėjo prie Lietuvių Studentų Draugijos ir buvo darbštus jos narys. Aplankiau Jį vieną kartą draugijos reikalais...

Mielu noru sutiko viską atlikti, ką buvau prašęs...

* Paulius Galaunė (1890 01 25–1988 10 18). Dailėtyrininkas, muziejininkas, pedagogas, grafikas, kolekcininkas, bibliofilas. 1910 m. baigęs realinę gimnaziją, studijavo Sankt Peterburgo psichoneurologijos institute, mokėsi meno mokyklose Sankt Peterburge ir Maskvoje. Rūpinosi Lietuvos kultūros paminklų apsauga, propaganda, grąžinimu iš Rusijos ir kitų valstybių. Vadovavo M. K. Čiurlionio galerijai, Vytauto Didžiojo kultūros muziejui. Dėstė Kauno meno mokykloje, Lietuvos universitete (vėliau VDU), Vilniaus universitete. Docentas. Užsienyje populiarino lietuvių liaudies meną, parengė šešis *Lietuvių liaudies meno* albumus. Daugelio laikraščių ir žurnalų bendradarbis. Atliko labai reikšmingą darbą kaupiant, kataloguojant ir tyrinėjant M. K. Čiurlionio palikimą. Redagavo straipsnių rinkinį „M. K. Čiurlionis“ (1938).

Mažas kambarėlis ant Voznesenskio kimšte prikimštas buvo Jo tvarinių jau užbaigtų, dar tik pradėtų...

Prašiau paaiškinti vieną antrą sunkiau suprantamų man paveikslų...

Atsisakė.

– Tesupranta kiekvienas, kaip tinkamas! – tarė nusišypsojęs.

– Jis, kurs puikiai aiškino Ermitažo paveikslus, nemokėjo, arba, teisingiau pasakius, nenorėjo savo tvariniams komentary suteikti.

Kiek tai buvo kalbų, tuščio žingeidumo, kada Čiurlionis pirmą kartą draug su savo žmona, atėjo į didelį lietuvių vakarą Pavlovos salėje!

Žinai, sveikas, tai jau Jiems gal ir perdaug: muzika, paišymas, plus dabar... dailioji raštija!

– Pridėkit, pridūriau, dar vieną dalyką... būtent: didelę dvasios kultūrą. – Iš tikrųjų buvo ko pavydėti, bet buvo kuo ir pasidžiaugti, pasirodžius Peterburgo lietuvių kolonijoj panašiams žmonėms.

Anais laikais ant Nevos krantų stebėtinais mažai buvo tikrai inteligentiškų kultūriškų lietuvių.

Ir dabar tie visi, kuriems teko arčiau Čiurlionį, Peterburge Jam esant, pažinti, kurie gal ne vieną malonią valandą praleido tarpe tikrai inteligentiškos, galima drąsiai pasakyti, pirmos Peterburgo lietuviškos šeimos, ne tuščio patriotizmo iškilusia banga verčiami, bet su tikru nuliūdimu, su dideliu dvasios skausmu ištars Jam nuoširdų „ačiū“ už tas valandas.

Galaunė P. Atsiminimų žiupsnelis //Aušrinė, 1911. Nr. 3 (10). P 87. – Parašas: P. G.

* * *

„Kas nori dailininką suprasti, turi susigyventi su jo pasauliu“

Keletą savaičių atgal (tada da nei vienam iš mūsų negalėjo ateiti galvon mintis, jog taip greitu laiku išgirsime baisiai liūdną žinią: „Čiurlianis mirė...“ Lietuva ir Dailė laidoja savo genijų!..) aplankiau vieną savo draugą. Radau jį tik ką sugrįžusį iš „Rusų dailininkų sąjungos“ dailės parodos (Peterburge). Ant stalo, už kurio sėdėjo užsimąstęs mano draugas, gulėjo tos parodos katalogas. Pasisveikinęs, paėmiau jį ir pradėjau vartyti lapelius. Draugas vis tylėjo ir liūdnomis akimis žiūrėjo pro langą. Tylėjau ir aš. Taip bevartydami katalogo lapelius, pastebėjau – paskutiniame lapelyje draugo ranka užrašyta: *Но нет Чюрляниса**... Ir tuose žodžiuose skambėjo kažki koki skunda, gailėstis...

– Tai šiemet „Sąjungoj“ Čiurliano paveikslų nėra? – užklausiu aš draugo, kad tik pradėti kalbą ir išvesti jį iš užsimąstymo.

– Ne, nėra. Ir aš da mąstau – kodėl? Be jo paveikslų, aš neišnešiau iš parodos pilno gilaus įspūdžio. Mano sieloj liko spraga. Aš taip Čiurliano paveikslus myliu, jie tiek daug man sako nesuprantamo, išsvajoto... Juk tu tikras lietuvis, gal žinai, dėl ko jis šiemet nedalyvauja „Sąjungoje“.

– Girdėjau – serga.

– Serga! ką tu kalbi?!

– Tikrai negaliu pasakyti, bet man vienas pažįstamas dailininkas da vasarą sakė, jau taip... serga...

– Aš jutau besiantinant baisią katastrofą... Vrubelis be laiko mirė... Ar tu da nebuvai „Sąjungoje“?

– Ne, rengiuos.

– Velyk, neik: neišneši tokių įspūdžių, neišneši dvasios troškimo užganėdimo, kokį turėjome pernai, užpernai... Be Čiurliano vaidintuvės – man paroda liko be dvasios. Tu atsimeni pernykščią „Sąjungos“

* Rus. Bet nėra Čiurlionio.

parodą su jo 8 paveikslais – „Pasaka“: a, b, c, ir t. t. Dėl ko jie buvo pavadinti – „Pasaka“? Jo „Pasaka“ yra tai atskiras, be galo simpatiškas paveikslas. Nors tiesa, visi jo paveiksai pasakos, gilios filosofiška simboliškos pasakos. Jis neima niekuomet siužetų iš pilko gyvenimo nuobodumo.

Nors ne mums suprasti genijaus sielą – bet pasikalbėkime, atsiminkime tuos gilius įspūdžius iš jo „Pasakų“, kuriuos pernai įgijome, o kurių šiomet nėra iš kur semti. Atminkime visus jo paveikslus, kuriuos tik matėme, o kaip lengvai jie atsiment: keletą metų parėjo nuo to laiko, kada aš pirmą kartą pamačiau Čiurliano paveikslą, o jis ir šiandien da stovi mano akyse ir skambina savo dažais akordais. Nuo to laiko aš su dideliu ilgėjimo troškimu laukiau tų parodų atidengimo, kuriose jis dalyvauja.

Tas pirmas paveikslas buvo „Preludijum“ ir „Fuga“*. Tiesa, aš nelabai jį supratau, bet jis daug pagamino mano sieloj gilių jausmų, pamokino giliau žiūrėti į dailę... Taip, tiesą tu sakai, jog nevisados aiškios mintys daro gilų įspūdį. Aš akių atitraukti nuo jo negalėjau. Da matau tą „Centaurą“ ant pilkai žalio kalnelio ir tuos debesius, muzikališkais akordais slenkančius debesius! Taip *lengvai!*, lygiai jie slenką... su tokiu nuliūdumu – skausmu. Jauti, matai, kaip tie akordai susilieja su spalvomis, skamba graži nesuprantama muzika ir slenka vis tolin tie debesiai – žmonės – šmėklos! Tik dailininkas ir muzikas galėjo pagimdyti tokį gražų vaidintuvės tverinį. Pereik visus pasaulio muziejus, parodas ir tokio paveikslo, kuris po metų stovėtų tavo akyse ir šnabždėtų nesuprantamas gaidas, nerasi! Jis turbūt ir muzikas? Kitaip jis negalėtų taip suvienyti, sulieti dvi dailės šakas.

– O kaipgi, muzikas! Ar tu nežinojai, ne? Aš girdėjau jį griežiant savo kompozicijas.

– Laimingas! Kokį gi įspūdį jo muzika padarė į tave? – Turbūt tokį pat, kaip ir jo pilni begalinio simbolizmo paveiksmai?

– Taip, ji buvo irgi simboliška. Žinai, aš žmogelis nemuzikališkas ir suprasti jo muziką man buvo daug sunkiau, nekaip – paveikslus.

Buvo tai 1909 m. sausio 31 d. Peterburgo lietuvių Draugijų vakare. Koncertiškoj dalyje to vakaro Čiurlianis skambino ant fortepijono dvi savo kompozicijas: *Prelude es moll* ir *Prelude fis moll*. Tyliuose, tyliuose akorduose, kurie vis virto į garsesnius, audriškus, girdėjau aš sapną – miegą, verksmą – staugimą, varpus... Jie pylėsi į mano sielą, lygiai jo paveikslų spalvos – akordai. Aš supratau ir atjaučiau tuos preliudijus kaip liudininkas, tik ne muzikas: tai buvo mano tėvynės Lietuvos simbolis. Man girdėjos tuose aiduose gilus miegas mano nuvargintos tėvynės ir mėginimas atsikratyti nuo jo. Ir kaip aš laimingas buvau, taip supratęs tuos preliudijus!

Kiek atsiminimų apie Lietuvą iškilo mano galvoj, širdis smarkiai pradėjo plakti... Į akis veržėsi ašaros... Taip sugraudintas, stovėjau ir klausiau. Netrukus po tokio dvasios sukilimo pajutau didelį skausmą – piktumą.

– Ant ko?

– Ant publikos. Kada tas – mūsų Genijus – pradėjo skambinti antrą savo preliudiją, kažin kas sušvilpo ir suriko: „Dovolno!“. Salėje kilo triukšmas... Gal kaltas vienas begėdis, tačiau aš supykau ant visų lietuvių inteligentų, susirinkusių tame vakare.

– Sušvilpo?.. – Tarė ypatingu be skambėjimo balsu da giliau užsimąstęs mano draugas.

– Taip – sušvilpo. Tai buvo užmokesnis už Genijaus sielos išreikštus jausmus! (– „Aš tau kelią skinsiu į kitą gražesnę pasaulį, o tu, minia, užmokėsi man akmenimi“). Mano širdis buvo sužeista tuo pasielgimu, o kas žino, kaip tas pasielgimas sužeidė jam, Genijui, širdį? Bet jis baigė skambinęs ir greitais žingsniais nubėgo iš estrados. Tada pasi...

– Kam tu man apsakinėji tokius biaurius, begėdiškus žmonių pasielgimus...

– Tai mano įspūdis, mano malonūs atsiminimai!..

* Red. Parodoje „Salone“ (Peterburge 1909 m.), įkurtame Sergejaus Makovskio.

– Tylėk! Gana to, aš negaliu klausyti.

Grįžtame prie jo paveikslų, prie kurių da nei vienas neišdrįso sušvilpti, nors...

1909 m. „Sajungoj“ buvo – „Rex“, kuris neapsakomai gilų darė įspūdį į žiūrėtojus, tiesiog stebina juos. Kaip išreikšti žodžiais tokį neapsakomai drąsų, turtingą simbolį? Tas dažų susilieėjimas su kompozicijos grože traukte traukė ilgiau pastovėti prie to paveikslo ir žiūrėti į tą troškimo begalinę ir tylėti kvapą sulaukius... Apie ką mes nepajėgiame mintyti, tik jaučiame – laikas nuo laiko – savo sielos ilgėjimu, jis regėjo matė savo sielos slėpiniu. Jam nebuvo tai svetima, abstraktiška!..

* * *

Čiurliams dailininkas – muzikas ir jo sielos troškimus mes matome ne tik paveiksluose su muzikališku pavadinimu: „Prelude“, „Fuga“, „Andante“... bet ir visuose jo paveiksluose. Jis jautė muziką formoje, linijose, dažuose: architektūra ir linijos buvo jo muzika. Atsiminkime tik pereitų metų „Sajungoj“ tas jo 8 „Pasakas“: Tiltai, bokštai, rūmai, šventinyčios, lipinės į begalinę... Tai linijos ir kompozicija, o jose Čiurliano išsvajota muzika.

„Pasaka“: a, b, c... Tai ciklius, – nedidelių, bet turtingų idėja paveikslų; buvo išstatytas mažame „Sajungos“ kambaryuke. Kambaryuko sienos apdengtos pilka drobe, dvejetą mažų langelių, pro kuriuos taip šykščiai pylėsi šviesa, – išrodė it anga, pro kurią matės naujas Čiurliano vaidentuvės pasaulis. Ir nuo šaltų tos angos sienų tiek šilumos liejosi mano sielon iš pilnų slėpinių Čiurliano paveikslų.

Kaip paslaptina ir giliai tyli Nojaus auka, tvanui pasibaigus! Ta galinga tyla po didelės, nelaimingos audros!

Kiek grožės, kiek neišsakomos grožės suteikia tai tylai dar siaurutė nuo aukuro aukštyn besikelianti rūko srovelė! Ir kaskart aukščiau dangun bekildama darosi grynesnė kol į laumės juostos dažus neišsisklaido. Ir ta paslaptina tyla iš paveikslo dvelkia tau į sielą, atitraukia tave trumpai valandai nuo gyvenimo rūpesčių, ir matai tik dažų grynumą, ir girdi tik savo širdies plakimą... Tai „Pasaka“: a.

Antra „Pasaka“: Bokštas prie upelio. Pilkas, tamsus, apsiblandęs, sunkus bokštas. Saulė tokios pat spalvos, apriesta tamsiais spinduliais žiba viršum bokšto, ir jos spinduliai perkerta visą erčios platumą. Paukštis – balsas skrenda tarp tų pilkai juodų spindulių ir ištiesęs sparnus, – vėjus – šaukte šaukia: „šviesos man, saulės man!“. Ir pamato antrą saulutę, silpną, mažą, bet kartu galingą! tik, tik kad matosi ant horizonto. Ji maža, tačiau pajėgia perkirsti tą saulės spindulių tamsybę ir apšviesti „balso“ sparnus... Kaip čia viskas užbaigta! Koks minčių gilumas!

Jei tu lietuvis, tai kiek čia randi savotiškumo! Kalnelis, ant jo kryžius, pušis, kitas kryžius, paskutinė užtekėjusios saulės šviesa... Arba kita: nakties tamsumo daugybė apleistų, senų kryžių, o ant dangaus – skliaute grįžoratis... Žiūri ir stojasi akyse matyti tėvynėje reginiai, sielon veržiasi juos užgulęs liūdesys, skverbiasi galvon nuliūdimas. Tie kryžiai, pro kuriuos savo paskutinius spindulius siunčia patekėjusi saulė...

Ir tie visi paskutiniai paveikslai verkia į tave taip, kad tu jauti tylą ir draug liūdesį... Stovi užsisvajojęs, dėkingas nežinia kam už tai, kad pakliuvai ton angon ir siela tavo sklidinai prisipildo nežemiška šviesa...

* * *

Čiurlianis simbolistas – individualistas. Kaip tokiame, jam nėra lygaus dailininko: jo išreiškimą individuališkos sielos ilgėjimo nėra nė su kuo iš šių laikų dailininkų sulyginti. Jis vienas savo veikalais

pramynė kelią į naują gražų, nežinomą mums pasaulį. Jis stovi atskirai nuo visų individualistų, simbolistų, impresionistų... Iš nieko jis nieko nepaėmė, ir nežinau, ar paliks savo įpėdinius, nes Genijai gimsta ir pralekia pro mūsų pilką gyvenimą kaip meteorai ir supranta juos, ir apvertina tik šimtus metų prasliskus. Tas Genijus liko mokytojo mokiniu – to mokytojo, kuris pamokino jį geniališkais Ruskino žodžiais: „Tas bus geru mano mokiniu, kuris eis savo keliu“. Kelią jis sau rado ir drąsiai juo žengė.

Kaipo individualistą, Čiurlianį labai lengvai buvo sulyginti su kitu individualistu, toj pačioj „Sajungoj“ išstačiusiu savo paveikslą – Larionovu: „Vakaras po lietaus“. Tas paveikslas kabėjo greta su Čiurliano paveikslais toj pačioj angoj. Nors toks sugretinimas nelabai vietoje buvo, tačiau darė malonų įspūdį, kad surasta buvo giminiuojantis abiejų dailininkų individualizmas. Šiaip tarp abiejų kontrastas didelis! Čiurliano švelnus ir muzikališkas sielos individualizmas traukia į save ir svetimiausių žiūrėtojų akis, o Larionovo – fanatiškai – brutališkas taip ir rėžė: „Štai, žiūrėjau, kaip aš matau – „Vakarą po lietaus!“ Tu ir trejetą akimis ir geriausiais binokliais Zeisso (Caiso) viso to nepamatysi. Šit koks aš dailininkas!“

Šiandien vėl aplankiau savo nuliūdusį draugą ir pats giliai sujaudintas, atnešiau jam baisią naujieną: „Čiurlianis mirė“...

– Mirė? Mirė?!.

Vėl naujas kryžius išaugo Lietuvos žemelėje. Vėl kapai... Kryžiai, kryžius... Tėvynės žemelei nesunku juos nešti, bet kaip pakels jį mano siela?..

Jis mirė, Genijus mirė... Ne – tik kūnas jo mirė, o jo sielos troškimai, išreikšti jo paveiksluose, gyvuos tarp mūsų amžinai! Idėjos, jei jos didelės, – nemiršta!..

Jis mirė?! Ne! Jis nuskrido prie tos žvaigždytės, į kurią taip karštai tęsė savo ranka – „Pasiilgime“!

Peterburgas, 11–1V–1911.

Galaunė P. Įspūdžių – atsiminimų apie a. a. M. K. Čiurlianį žiupsnelis // Lietuvos žinios. 1911 gegužės 3 (16). Nr. 50; gegužės 5 (18). Nr. 51. – Parašas: Visuomis.

Mstislavas Dobužinskis*

* Mstislavas Dobužinskis (1875 08 02–1957 11 20). Tapytojas, scenografas, grafikas. Kilęs iš senos Lietuvos bajorų giminės. Mokėsi Vilniaus gimnazijoje, teisę ir tapybą studijavo Sankt Peterburge. Meno studijas tęsė Miunchene. Grįžęs į Rusiją, suartėjo su *Mir iskusstva* grupe. Pritapti prie grupės padėjo M. K. Čiurlioniui, 1908 m. atvykusiam į Sankt Peterburgą. Kūrė dekoracijas Stanislavskio teatrui Maskvoje, Diagilevo baletui Paryžiuje. 1929–1939 m. gyveno Kaune, dirbo Valstybės teatro scenografu, dėstė Kauno meno mokykloje, privačioje dailės studijoje. Surengė daug parodų Lietuvoje ir užsienyje. Nuo 1939 m. gyveno D. Britanijoje, JAV, Prancūzijoje, Italijoje. Palaidotas Paryžiuje. Šiek tiek kitokie M. Dobužinskio atsiminimai apie M. K. Čiurlionį buvo paskelbti knygoje *M. K. Čiurlionis* [Kaunas, 1938], *Naujajame žodyje* [1933 Nr. 2] bei *Proskynoje* [1991 Nr. 4].

Su genialiuoju Lietuvos dailininku Mikaloju Konstantu Čiurlioniu man buvo lemta susipažinti lygiai prieš dvidešimt penkis metus Lietuvos sostinėje Vilniuje, 1907 m. buvo suruošta pirmoji Lietuvoj mano paveikslų paroda. Ten buvau išstatęs savo paveikslų ciklą „Senasis Vilnius“, kuris nūdien randas M. K. Čiurlionies vardo galerijoje.

Tada tai Vilniuje aš susipažinau su keliais lietuvių kultūros darbuotojais. Naujų mano pažįstamų tarpe buvo ir dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, tada dar palyginamai jaunas, energingas ir kupinas geriausių norų dirbti Lietuvos meno kultūrai žmogus. Jis drauge su kitais Lietuvos menininkais tuo laiku Vilniuje organizavo pagarsėjusią „Lietuvių dailės draugiją“ ir pirmąją tos organizacijos meno parodą. Iš A. Žmuidzinavičiaus aš sužinojau apie Lietuvos meną ir menininkus, ypač jis daug pasakojo apie naują lietuvių meno dvilypę pajėgą dailininką-muziką Mikalojų Konstantą Čiurlionį. Jis man papasakojo apie Čiurlionies kūrybos originalumą ir kitas savybes, bet su juo pačiu Vilniuje man neteko susipažinti. Su Čiurlioniu susipažinau tais pat metais Peterburge.

* * *

Po savo Vilniaus parodos aš grįžau Peterburgan, nuolatinėn gyvenimo vieton. Tūlam laikui praėjus gaunu iš Vilniaus laišką. A. Žmuidzinavičius rašo man, kad Peterburgan atvyksta M. K. Čiurlionis. Laiške buvo išreikštas pageidavimas, kad aš susipažinčiau su Čiurlioniu ir kuo nors jam pagelbėčiau, nes Peterburge jis buvo visai naujas žmogus, pažįstamų čia neturėjo ir rusų carų sostinėj jautės visai svetimu.

Nūdien aš gerai nebepamenu, kaip su M. K. Čiurlioniu susipažinau, tik galiu pasakyti viena, kad mes greitai susidraugavom. Trumpam laikui praėjus jis jau buvo mano dažnas ir mylimas svetys. Jis buvo artimas ir visai mano šeimai, nes mėgo mano vaikus ir rojalį, kuriuo jis skambindavo vienas arba draug su mano žmona (keturiomis rankomis). Jų mėgiamiausi dalykai buvo Liudviko van Bethoveno V-ji simfonija, „Egmontas“, Čaikovskio VI simfonija, daugiausia Bethoveno IX simfonija.

M. K. Čiurlionis skambindavo su nepaprasta energija. Likęs vienas, jis kažką improvizuodavo. Jis skambindavo savo kūriniais, kuriuos šiaip prie kitų neskambindavo arba skambindavo nenoromis.

Tuo pat laiku aš susipažinau ir su jo tapybine kūryba. Pamačiau kelis jo paveikslus, kurie savo originalumu mane stačiai sužavėjo. M. K. Čiurlionis tų laikų tapybos mene buvo kažkas naujo, savotiško. Tas savitumas jį ryškiai išskyrė iš kitų dailininkų tarpo.

* * *

M. K. Čiurlionį jo bute pirmą kartą aplankiau 1908 m. Jis tada gyveno Voznesenskio prospekte 57 nr. (prieš Aleksandro rinką). Koksai tuosyk buvo metų laikas nūdien neprisimenu, bet jo buto apystovas tikrai pamenu. Tai buvo ne butas, bet ankštas, tamsus ir šaltas kambarys be geresnių baldų ir kitokių patogumų. Jis neturėjo dargi molberto, būtiniausio dailininko darbe atributo ir pašė kartoną ant sienos pakabinęs stovėdamas! Tokioj aplinkoj jis pašė pagarsėjusį „Simfonijų“ ciklą...

M. K. Čiurlionies butas man padarė sunkų įspūdį. Tokioj būklėj toliau jis negalėjo pasilikti, nes jį graužė dailininko ir fizines, ir dvasines jėgas. Reikėjo ieškoti bet kokios išeities, išvesti jį į žmones, į meno pasaulį ir tuo kaip nors pagerinti jo materialinį gerbūvį.

M. K. Čiurlionį supažindinau su žinomu rusų dailininku ir rašytoju Aleksandru Benua, kuris buvo tų laikų Peterburgo meno judėjimo centras. Jis turėjo puikų butą-rūmą ir pas jį rinkdavos dailininkai, rašytojai, muzikai ir visokiausių meno krypčių siekėjai. Čia visi rado prieglobstį todėl, kad patsai šeimininkas, būdamas aukštos meno kultūros, mokėjo gerbti kitų pažiūras ir žavėtis naujomis idėjomis.

Ir M. K. Čiurlionis, originališkiausias ir savotiškiausias tų laikų rusų dailininkų tarpe, greitai tapo

mėgiamu A. Benua meno ratelio svečiu, jo nuolatinio nariu. Lietuvos dailininku buvo patenkintas ne tik Benua, bet ir mes visi pas jį susirenką, nes Čiurlionis buvo lyg koksai naujas ir brangus meno radinys... Reikia manyti, kad tąja pažintimi buvo patenkintas ir patsai Čiurlionis, nors jis, kaip ir anksčiau, buvo toks pat kuklus ir kaip galėdamas vengdavo savimi atkreipti kitų dėmesį.

A. Benua ratelis suruošė ir pirmąją M. K. Čiurlionies kūrybinių parodą. Paroda buvo suruošta garsiojo meno leidinių *Apolonas* leidėjo Sergiej Makovskij meno salone. Ta proga Aleksandras Benua parašė ilgą straipsnį, kuriame išskėlė Čiurlionies kūrybos originalumą ir kitas savybes. Apie jo parodą rašė ir kiti Peterburgo meno kritikai.

* * *

Pirmoji M. K. Čiurlionies paroda Peterburge iš tikrųjų buvo jo viešojo pripažinimo ir įvertinimo aktas. Rusų meno kritikos jis buvo pripažintas genialiu dailininku ir šito pripažinimo pagarsėjimui jau pilnai užteko.

Greit po to supažindinau jį ir su Peterburgo muzikinių pasauliu. Ir muzikinių ratelis *Večera Sovremennoj Muzyki*¹, kuriame buvo susibūrę visi modernistinės krypties kompozitoriai, M. K. Čiurlionį sutiko išskėstomis rankomis.

Vieną kartą ratelio narių tarpe jis skambino savo kūrybinius, tarp kurių ir simfoninę poemą „Jūra“. M. K. Čiurlionis ir savo muzika rusų menininkų tarpe buvo šiltai priimtas ir iš karto pripažintas kaip neabejotinai talentingas kompozitorius.

Tada M. K. Čiurlionies būklė, rodos, jau buvo pakrypusi gerojone pusėn. Atrodė, kad nežiūrint savo įgimto kuklumo, jis su Peterburgu pradeda apsiprasti, susilieti su jo gyvenimu, tuo pačiu gerinti nors ir pamažu savo materialinę būklę.

Sekantį mėnesį M. K. Čiurlionis po vasaros atostogų Peterburgan grįžo ne vienas. Drauge atsivežė ir jaunutę žmoną Sofiją Kymantaitę, nūdien žinomą Lietuvos rašytoją-dramaturgę. Jaunavedžiai apsigyveno palei Ekaterinską kanalą geram bute. Jo gyvenimo sąlygos žymiai pagerėjo. Tada jis piešė savo didžiausią kūrinį „Rex“ ir jau ant molberto. Tik vis dar vartojo labai blogą popierių. Kitų dailininkų patariamą svajingąją „Pasaką“ jis jau piešė ant geresnės medžiagos...

* * *

Ir štai kada genialiajam dailininkui nusišypsojo visokeriopa laimė, – įvyko baisioji katastrofa. Katastrofa įvyko daugiau negu netikėtai: staiga ir iš pasalų!. Apie ją aš sužinojau vieną kartą grįžęs iš Maskvos.

Buvo maždaug taip.

Tuo laiku aš dažnai važinėdavau Maskvon, kur aš ruošiau keliems Dailės Teatro pastatymams dekoracijų eskizus, kuriuos patsai ten ir išpildydavau. Tokiu būdu Maskvoj išbūdavau po savaitę ir daugiau laiko.

Kartą, po ilgesnio nebuvimo Peterburge, tik ką grįžęs iš Maskvos, aplankiau M. K. Čiurlionį, kurio jau ilgoką laiką nebuvau matęs. Jį radau vieni vieną. Iš pirmo susitikimo ir kelių posakių aš suvokiau, kad su M. K. Čiurlioniu daros kažkas negero. Akysna puolė jo keista kalba: jis kalbėjo, kad dabar esąs turtingas, nuomosias gerą butą, galėsias gerai gyventi ir dirbti. Taip pat garsiai svajėjo apie kelionę Italijon... Buvo aišku, kad M. K. Čiurlionis serga visišku nervų suirimu. Negaišiodami apie tai pranešėm jo žmonai. Atvykę giminės jį iš karto parvežė pas kompozitorių Česlovą Sasnauską, kurio draugu buvo M. K. Čiurlionis ir jo bute mėgo viešėti, o iš ten į ligoninę. Kada pasirodė liga esanti

¹ Rus. Šiuolaikinės muzikos vakarai.

nepagydoma, M. K. Čiurlionį išvežė Lietuvon.

Visi jo paveiksłai buvo likę pas mane. Nekurį laiką aš juos globojau.

M. K. Čiurlionis mirė palyginus labai greitai. Kai jo mirties gandas pasiekė šaltąjį Peterburgą, mes, buvusieji jo draugai, suruošėm jo paveiksłų parodą ir paminėjimą. Tame paminėjime apie velionį skaitė referatus: meno kritikas Sergiej Makovskij, žinomas rašytojas-filosofas Večeslav Ivanov ir Valerijan Čudovskij. Jų pranešimai vėliau buvo atspausdinti *Apolone*, be to, dar buvo paskambinti keli velionies muzikos kūriniai, kuriuos išpildė Polockaja-Emcova. Tuo mes pagerbėm savo buvusį narį.

Apie paveiksłus pranešėm A. Žmuidzinaičiui ir jo vardu persiuntėm į Vilnių. Persiuntėm visus alei vieno.

* * *

Tuo aš savo „atsiminimus“ apie M. K. Čiurlionies dienas Peterburge ir baigiu. Tiesa, jie išėjo perdaug lakoniški, bendro pobūdžio, bet ir tokie į M. K. Čiurlionies biografiją galbūt įneš ką nors naujo...

Prieš baigdamas noriu išvardyti dar vieną asmenį, kuris apie M. K. Čiurlionį galėtų pasakyti labai daug naujų davinų iš jo dienų Varšuvoje. O tas asmuo yra dailininkė ir artistė p. R., su kurią man teko nepersenai susipažinti Berlyne. Ten ji ir dabar gyvena¹.

Pasirodo, kalbamoji p. R. yra varšuvietė ir drauge su M. K. Čiurlioniu mokėsi. Ji apie genialų dailininką pasakojo labai daug. Jau Varšuvoj mokindamasis jis buvęs laikomas genialiu menininku. Pas ją yra likę net keli M. K. Čiurlionies ankstyvesni paveiksłai.

Iš jos pasakojimų mano atmintyje įstrigo ypač vienas epizodas. O tas epizodas maždaug toks:

Vieną vasarą M. K. Čiurlionis vasarojęs kažkokiam lenkų dvare, kuris paprastai būdavo lenkų menininkų vasaravimo rezidencija. Vasarojusi ir kalbamoji p. R. Dvaras buvęs reto žavumo: puikūs klasikinio stiliaus rūmai, didžiulis parkas, paviljonai ir prūdas su plaukiojančiomis baltomis gulbėmis... Vasarydžio naktį, kada visa gamtoje užmigdavo, o aukštybėse keliaudavo balzganas mėnulis, viename prie prūdo paviljone vargonais grodavęs M. K. Čiurlionis, kurio muzikos klausydavosi visa „menininkų kolonija“...

Šis epizodas ryškiai primena M. K. Čiurlionies kūrybą.

Braziulis A. M. K. Čiurlionies dienos Peteburge. Iš profesoriaus M. V. Dobužinskio atsiminimų // Septynios meno dienos. 1933 vasario 5. Nr. 91. P. 3–6.

Juozas Tallat-Kelpša*

¹ Vytautas Landsbergis ištyrė, jog rašoma apie rusaitę Lidiją Brylkiną, vėliau tapusią aktore Sokolova, balerina Ryndina (Čiurlionio dailė. V., 1976; Vainikas Čiurlioniui. V., 1980). Jos dienoraščio, kuriame minimas M. K. Čiurlionis, fragmentai paskelbti rusų kalba išleistoje F. Roziner knygoje *Гимн солнцу* (Москва, 1974).

* Juozas Tallat-Kelpša (1889 01 01–1949 02 05). Kompozitorius, operos dirigentas, pedagogas. Mokėsi Ylakuose, Rokiškyje, Vilniuje. 1907–1916 m. gyveno, studijavo Sankt Peterburge, gyvai dalyvavo lietuvių kultūrinėje veikloje. Per atostogas Lietuvoje rinko liaudies dainas, parengė ir dirigavo M. Petrausko „Birutė“. 1918 m. grįžo į Lietuvą, subūrė chorą, dėstė. Nuo 1920 m. gyveno Kaune, vadovavo Kauno muzikos mokyklos, konservatorijos operos klasei, nuo 1920 m. buvo Valstybės teatro dirigentas (vėliau LSSR operos ir baleto teatro vyr. dirigentas). 1948–1949 m. – Kompozitorių sąjungos valdybos pirmininkas. Sukūrė operą „Vilmantė“, „Kantatą apie Staliną“ (1947), kūrinių fortepijonui, daug solo ir choro dainų. Harmonizavo lietuvių liaudies dainas. 1912 m. M. K. Čiurlionio mirties metinių proga Sankt Peterburgo konservatorijos Mažojoje salėje šalia kitų dalykų paruošė menininko harmonizuotas 5 liaudies dainas, vadovavo mišriam chorui.

Pirmą kartą su Mikalojum Konstantinu Čiurlioniu susitikau 1907 metų pavasarį. Ruošiau tuomet chorą Pirmosios Lietuvių dailės Parodos atidarymo iškilimams.

Kartą pas mane atėjo dail. Žmuidzinavičius, atnešė keletą Čiurlionies harmonizuotų liaudies dainų ir paklausė, ar mano vedamas choras negalėtų jų išmokti ir per parodos atidarymą padainuoti. Tatai buvo prieš pat parodos atidarymą. Mėgėjų choro negalima taip greit išmokyti, tai A. Žmuidzinavičiaus noro negalėjau patenkinti. Iš pasikalbėjimo su p. Žmuidzinavičium sužinojau, kad į Vilnių yra atvykęs menininkas Čiurlionis ir kad turėsiu progos su juo susitikti, susipažinti. Apie Čiurlionį, baigusį konservatoriją menininką, apie Herbačiauską, rašytoją modernistą apie tai, kad pasaulyje yra tokie gabūs, žinomi lietuviai menininkai, teko ir anksčiau girdėti, bet nė vieno jų asmeniškai nebuvau pažinęs.

Mano vedamo choro bandymai būdavo daromi „Vilniaus kanklių“, ir „Rūtos“ klubo patalpose. „Vilniaus kanklių“ pirmininkas tada buvo žinomas mūsų dramaturgas ir režisierius Žemkalnis-Landsbergis, o valdyboje, be kitų, – p. O. Pleirytė. Kartą vakare, prieš choro bandymą, klubo raštinėje pamačiau vidutinio ūgio, plataus, stambaus sudėjimo, bet išblyškusio, išdžiūvusio veido vyrą. Akys buvo įdubusios ir keistai blizgėjo, taip blizgėjo, kad negalėjau įžiūrėti jų spalvos. Bet kaip tiktai akys ir privertė mane spėti, kad šis nepažįstamas žmogus ar tik nebus Čiurlionis. Pasirodo, neapsirikau. Raštinėje daugiau nieko nebuvo, tik mudu, ir M. K. Čiurlionis, kreipdamasis į mane žodžiu „kolega“, pats prisistatė. Man buvo labai malonu susipažinti su juo, baigusiu Varšuvos konservatoriją, kai aš tuo tarpu buvau tiktai aštuoniolikos metų Vilniaus muzikos mokyklos mokinys. Kadangi susipažinti su Čiurlioniu labai norėjau, tai dabar mano šis noras išsipildė. Bet gyvenime dažnai taip būna – pasiekę ką nors viena, tuojau, lyg dėl skirto likimo pusiausvyros išlaikymo, netenkame kito. Taip atsitiko su manim šį kartą. Savo džiaugsmą dėl šios naujos pažinties turėjau skaudžiai apmokėti. Prasidėjus bandymui, aplink fortepijoną sėdėjo choristai, o užpakaly manęs, dirigento, Čiurlionis ir O. Pleirytė. Staiga išgirstu, kad O. Pleirytė pradeda pašnibždomis kritikuoti mano darbą. Aš ir raustu, ir balu, nežinau, ką daryti. Susidarė labai nemaloni padėtis: darbo metu, kada reikia susikaupti, susitelkti, girdi, kaip kitas neįvertina tavo pastangų ir tai daro akivaizdoje Čiurlionies, su kuriuo ką tik susipažinau. Vietoje to, kad visu atidumu dirbčiau savo darbą, galvoju: „Kokią jis dabar apie mane gali susidaryti nuomonę...“ Jaunas būdamas, nežinojau, kaip pasielgti. Norėjau viską mesti, nutraukti bandymą, išeiti. Bet susivaldžiau ir tęsiau bandymą iki pertraukos. Pertraukos metu maniau pagalvoti, ką toliau daryti. Per pertrauką, vėl tame pačiame raštinės kambarėlyje, kuriame susipažinau su Čiurlioniu, jis priėjo prie manęs su šiais žodžiais:

– Kolega, ar neleistum man kiek padirbėti su choru? Aš manau, kad galėčiau būti naudingas.

– Kodėl ne? Prašom, su mielu noru, – atsakiau labai nuoširdžiai, nes tai buvo man išeitis iš nemalonios padėties.

Jis pradėjo dirbuotis su choru. Mes tada, be kitų dainų, keturiais balsais mokėmės himną „Lietuva, tėvynė mūsų“. Čiurlionis, mokydamas chorą, reikalavo iš jo *pianissimo* ir ilgo kvėpavimo, visiškai neatsižvelgdamas, ar tai padaryti, ypač mėgėjų chorui, sunku, ar ne. Man iš turimos medžiagos atrodė, kad didelį *pianissimo* būtų sunku įvykdyti, todėl nenorėjau choro kankinti ir iš jo to reikalauti. Tačiau Čiurlionis pareikalavo, ir choras tą jo reikalavimą, mano manymu neįvykdomą, išpildė: davė tokį *pianissimo*, koku dar niekadados nebuvo dainavęs. Be to, toji vieta, kur dainuojama: „...mūs žingsnius telydi. Tegu meilė Lietuvos...“, kur jungiasi du kupletai, paprastai buvo dainuojama atsikvepiant per tų kupletų vidurį, po pirmojo sakinio (...mūs žingsnius telydi...), nes viską išdainuoti vienu atsikvėpimu, nors būtų muzikiniu atžvilgiu gražu, fiziškai beveik neįmanoma. Čiurlionis pareikalavo negalimo dalyko: abi šias eilutes sudainuoti vienu atsikvėpimu. Choras kankinosi, nė vienas negalėjo visko sudainuoti taip, kaip jis reikalavo. Tada choristai pradėjo gudrauti. Kiekvienas

ėmė kvapą kur kas gali, bet nepastebimai, ne kartu, ir galų gale Čiurlionis pasiekė tą efektą, kurio norėjo. Susidarė įspūdis, lyg abi eilutės dainuojamos vienu atsikvėpimu. Tada man pasirodė, kad juo daugiau iš choro reikalauji, juo tokią vedėją choristai daugiau gerbia ir kad, griežtai reikalaujant, visko galima pasiekti.

Atėjo Lietuvos dailės parodos atidarymo diena. Iš provincijos suvažiavo daugybė žmonių. Atvyko ir Vilniaus generalgubernatorius. Aš galvojau, kas per parodos atidarymą ves chorą, ir ieškojau Čiurlionies. Jo žmonių daugybėje nesuradau. Po trumpos įžanginės kalbos, mano vedamas choras sudainavo himną ir porą kitų dainų. („Lietuva, tėvynė mūsų“ buvo draudžiama vadinti himnu, dėl to mes jį vadindavome tautine giesme.)

Tą pat dieną vakare įvyko spektaklis su koncertine dalimi, kurią atliko tiktai choras. Spektaklio metu susitikau Čiurlionį ir pasiūliau jam vesti chorą. Jis atsisakė. Prieš pat koncertinę dalį aš ir choro dalyviai dar kartą ieškojome Čiurlionies, kad jam pavestume chorą diriguoti. Bet jo neradome, – jis pasislėpė ar visai išėjo iš salės. Čiurlionies pasislėpimą supratau taip: jis nenorėjo užgauti manęs, nes aš buvau chorą išauginęs, su juo visą vargą išvargęs, todėl į mano mandagų gestą, kuriuo jam, kaip svečiui, pasiūliau diriguoti, sumanė tokiu būdu susidariusią situaciją išspręsti.

Lietuvoje šioj parodoj Čiurlionies kūriniai pasirodė pirmą kartą. Daugiausia kalbų sukėlė „Rex“. Man labiausiai patiko jo „Zodiako ženklai“. Parodoje su Čiurlioniu mačiausi keletą kartų. Klausė, kaip patinka jo paveikslai. Atsaciau, kad nieko nesuprantu. Tada jis man pastebėjo kad kaimiečiai supranta. Vienas kaimietis jam pasakojęs apie vieną jo paveikslą gražią pasaką, kurios jis dar nebuvo girdėjęs. Buvo kalbama apie paveikslą „Prietelybė“.

Tai visi su Čiurlioniu susiję mano atsiminimai iš 1907 m. Tų metų rudenį aš išvažiavau mokytis į Petrapilio konservatoriją. Čiurlionis vėl grįžo į Vilnių 1908 m. Čia apsigyvenęs, ėmė vadovauti chorui ir dalyvauti koncertuose, skambindamas savo veikalus ir klasikus – Beethoveną, Bachą. Chorą vesti jam, kaip man draugai rašydavo, nelabai sekėsi: chorui jis duodavo per daug sunkius dalykus, per daug iš mėgėjų choro reikalavdavo, ir dėl to choro sąstatas nuolat keitėsi.

1908 m. pavasarį, grįždamas po egzaminų pas tėvus, sustojau Vilniuje. Pasitaikė sekmadienis. Dienos metu inteligentų klube (rusų) buvo S. Kymantaitės paskaita ir dainavo Čiurlionies diriguojamas choras. Choras man labai patiko. Tuoju po koncerto čia pat susitikau su Čiurlioniu ir parodžiau jam savo konservatorijos egzaminų darbelius. Čiurlionis juos pagyrė ir davė patarimų vasaros darbams.

Jo kviečiamas, kitą dieną nuėjau jo aplankyti. Jisai gyveno vienas kambary – Užupy. Kambarys buvo žemas, bet erdvus. Jame stovėjo siaura geležinė lova, prie jos nedidelis stalelis su kėdute. Prie kitos sienos buvo pastatytas nuosavas Lippenbergo firmos pianinas. Apie savo pianiną Čiurlionis mėgdavo sakyti, kad jis yra labai geras, nes stiprios konstrukcijos ir pigus – tekaštuojęs 350 rublių. Viršų pianino ant sienos buvo prikalta pušies šakutė. Prie lovos – kita. Dar pora kėdučių ir lagaminas, kuriame buvo visas jo turtas – rankraščiai; ant pianino žiupsnelis gaidų, ant lango fotoaparatas. Tai ir visas jo kambario apstatymas. Čiurlionis man paskambino savo veikalus, bet man jie buvo neįprasti. Iš pradžių, besimokydamas konservatorijoje, susidurdavau su veikalais aiškaus periodingumo, su klasikais. Čiurlionies naujoji muzika, dėl savo ritminių bei harmoninių savybių, man buvo visai nauja ir todėl nesuprantama. Po to jis man rodė liaudies dainas, atskleisdamas jų grožį ir atvaizduodamas, kaip jose atsispindi gamtos garsai, pav., vėjo pūtimas, žirgo žvengimas ir kitkas.

Tada Čiurlionis gyveno Vilniuje versdamasis fortepijono pamokomis, be to, šiek tiek gaudavo už dalyvavimą koncertuose ir choro vedimą. Tačiau gyveno labai vargingai, nes gabesnius nemokamai mokydavo, o kai kuriems net pats nupirkdavo gaidų.

1908 m. rudenį Čiurlionis atvyko į Petrapilį, ir dabar man tekdavo dažnai su juo susitikti.

Matydavomės beveik kasdieną: Čiurlionis ateidavo skambinti mano pianinu. Tekdavo ir abiem kartu viešai pasirodyti. Tuo metu Petrapily buvo įsisteigęs Lietuvių klubas. Jame kartą savaitėje būdavo rengiami lietuviški vakarai. Mūsų, muzikų, buvo mažai, todėl sudaryti kas savaitę programą būdavo sunku. Programai užpildyti ir skambindavome dviese. Pradėjome Haydno simfonijas, o vėliau priėjome prie Beethoveno. Skambinome kokią porą mėnesių. Be to, Čiurlionis skambindavo dar ir savo kūrinius.

Jis atsinešdavo kai kada į klubą savo eskizų albumus. Žmonės žiūrėdavo, bet dažnai eskizų turinio nesuprasdavo ir klausdavo, ką jie reiškia. O Čiurlionis tokio klausimo negalėdavo pakęsti. „Piešinys pats turi kalbėti, žodžiais to neišreiški“, kartą jis man pasakė. Atsimenu vieną tokį charakteringesnį atsitikimą. Kartą Čiurlionies albumėlyje buvo toks piešinys: žmogus laiko suėmęs rankomis galvą. Rankos juodos, galva spinduliuoja. Prie Čiurlionies priėjo vienas studentas, V. D., ir klausia, kas tuo piešiniu pavaizduota. „Automobilis“ – atsakė Čiurlionis susinervinęs. Paskum aš pasiteiravau, kas čia iš tikrųjų yra. „Tai kaip ir žmogaus mintys“ – atsakė Čiurlionis.

Rodydavau savo konservatorijos darbus. Vakaraus mes skambindavome, ruošdavomės koncertams, gerdavome arbatą ir plepėdavome apie įvairius dalykus.

Tuo metu Čiurlionis dažnai lankydavosi pas Dobužinskius. Eidamas pas Dobužinskius, pirma užsukdavo pas mane, užsidėdavo naują kaklaraištį, apykaklę. Kartą nusinešė pas Dobužinskius paveikslą, vaizduojantį Nojaus laivą ant kalno, aplink kurį šviečia vaivorykštė. Grįžęs atgal, buvo trupučiuką susinervinęs. Pasirodo, svečiuose užėjo kalba, kaip šį paveikslą pavadinti. Ponia D. jam pasiūlė pavadinti „Prelude Si B-mol major“, o tatai Čiurlionį labai suezino. Tas paveikslas vėliau buvo išstatytas parodoje ir pavadintas „Nojaus arka“.

1908 m. rusų parodoje buvo išstatyti jo paveikslai. Čiurlionis pasakojo, kad pas jį buvo atėjęs žinomas rusų kritikas Sergiejus Makovskis, kuriam jis išdėstė visus savo paveikslus ant grindų; Makovskis išsirinko parodai tinkamus. Čiurlionis S. Makovskį laikė labai išlavinto, gero skonio kritiku.

Nors parodoje savo kūrinius buvo išstatę daug kitų dailininkų, vis dėlto į Čiurlionies paveikslus buvo atkreiptas dėmesys. Dėl jų savotiškumo tiek publika, tiek kritikai tuojau juos pastebėjo. Daugelį nustebino Čiurlionies duoti paveikslams muzikiniai pavadinimai – Jungimas į vieną tų dviejų meno šakų“. Dėl to dalyko jis susilaukė kritikos piktų priekaištų. Čiurlionį tie priekaištai, žinoma, užgavo, tačiau nors tuo raminosi, kad vis dėlto „Geriau tegu rašo, negu visai nutyli“, sakė jis man.

Besikalbant su Čiurlioniu įvairiausiomis temomis, jis pasakodavo apie savo muzikos studijas. Pradžią gavo Oginskio orkestre Plungėje, o prieš tai – iš savo tėvo vargonininko. Plungėje jis taip pat pradėjo tapyti. Buvo atvažiuavęs kažkoks žymus dailininkas (pavardės neatsimenu) puošti bažnyčios. Čiurlionis, pasinaudodamas dailininko dažais ir drobe, sykį nupiešė didelę žmogaus galvą, didesnę už natūralią. Dailininkas, pamatęs jo darbą, Čiurlionį pagyrė.

Neturtingi tėvai negalėjo sušelpiti pinigais mokslą einančio jauno menininko, todėl jis iš namų į Varšuvą nusiveždavo daug kruopų ir lašinių ir taip maitinosi. Retkarčiais, kaip skanumyną, nusipirkdavo dešrelių ir žinojo, kur visoje Varšuvoje yra geriausios dešrelės.

Varšuvos konservatorijoje instrumentaciją dėstė prof. Noskovskis. Kartą, išaiškinęs įvairius atskirus instrumentus, jis mokiniams sako: – „na, o dabar prašome instrumentuoti.“ Mokiniai klausia, kaip reikia instrumentuoti? Profesorius į tą klausimą atsako kitu klausimu: – „O kaip gi daromas riestainis? Reikia paimti skylę ir ją apdėti tešla. Taip reikia ir instrumentuoti.“ Tada vienas iš klausytojų atnešė jam parašęs vyriausią melodiją smuikui solo, bet oktava žemiau griežia su smuiku trombonas. Žinoma, tai buvo ne instrumentacija, bet tyčia iškrėstas šposas.

Baigęs Varšuvos konservatoriją ir gavęs iš kunigaikščio Oginskio lėšų tolimesnėms studijoms, prieš vykdamas į Leipcigą, užsuko pas savo kompozicijos profesorių atsiveikinti. Šis jam sako: „Be reikalo

tamsta važiuoji, ten nieko naujo nesužinosi.“ O Čiurlionis dėl tokios profesoriaus nuomonės man pastebėjo: „Aš Leipcige dirbau ištisus metus, ir viskas man buvo nauja.“

Leipcigo konservatorijoje M. K. Čiurlionis mokėsi pas prof. Jadassohną (Jadasoną). Daugiausia dirbo kontrapunkto srity. Taip pat atsidėjęs lankydamas „Gewandhauso“ orkestro bandymus, kuriuos vedė garsusis dirigentas Niekisch (Nykič). Čiurlionis šiaip pasakodavo apie tų bandymų šventišką nuotaiką: „9 val. ryto, salėje tamsu, tyluma, girdėti vien garsai – kaip tikroje muzikos šventykloje“. Jadassohnui susirgus, klausytojai pamokų eidavo į jo butą. Kartą susirinkusiems mokiniais tarnas pranešė: „šandien pamokos nebus“. Į mokinių klausimą – kodėl, jis atsakė: „Todėl, kad profesorius mirė“.

Leipcige Čiurlionis draugavo su vienu švedu. Susidraugavo dėl to, kad abudu nemokėjo vokiškai. Tai ir suvedė juodu į artimesnę pažintį. Švedas kitaip nekalbėdavo, kaip tik švediškai. Čiurlionis taip pat tik savo kalba. Tad kaip juodu susikalbėdavo? Darydavo taip: abu turėjo po didelį vokišką žodyną jei kuris norėdavo ką pasakyti, kad suprastų antrasis, tai sakydavo *Warten Sie*¹ ir ieškodavo reikalingų žodžių, iš jų sudarydavo sakinį ir taip „šnekėdavosi“.

Čiurlionies mėgstamiausi kompozitoriai buvo Bachas, Beethovenas, Wagneris ir R. Strausas (Štrausas). Jis sakydavo, kad tie vardai muzikos istorijoje yra amžini – jie, kaip kolonos, remia visą muzikos pastatą, kiti autoriai stovi tik aplink juos. Haydną jis charakterizavo kaip mandagų senuką, kuris nori patikti ponams... „ir iš jo rudo surduto užpakalinės kišenės kyšojo didelė raudona nosinė su žaliomis dėmėmis, likusiomis nuo uostomojo tabako...“ Mendelsonas jam atrodė per daug sentimentalus ir saldus net iki koktumo. „Šopeno veikalai“, sakydavo, „gali greit nusibosti, tuo tarpu anų – Beethoveno, Wagnerio, Strausso – niekad nenusibos. Iš jų didžiausias yra Beethovenas“. Beethoveno kūryboje rasdavo esant ir chopiniškų, ir mozartiškų, ir mendelsohniškų, ir haydniškų, buvusiųjų ir būsimųjų kompozitorių bruožų, bet, žinoma, esminiai, charakteringieji, bruožai likdavo beethoveniški. Čiurlionis įrodinėjo, kad Beethoveno vienos sonatos (31-sios sonatos trečioji dalis, Opus 110) muzikos charakteris visai chopiniškas.

Vokiečių muzikus Čiurlionis visą gyvenimą labai brangino. „Varšuvoje, sakydavo, nėra gerų menininkų, jeigu nelaikyti tų, kurie atvažiuoja iš užsienių. Užtat publika labai išlavinta ir apie muziką nusimano. Visai kas kita Rusijoje: Petrapily publika iš viso apie muziką mažai ką žino, bet rusų menininkai nepaprastai gabūs ir talentingi“.

Apie moteris Čiurlionis buvo nekokios nuomonės, ypač apie jų intelektą. Moteris, jo nuomone, greičiau iš paviršiaus viską pagauna, greičiau orientuojasi ir apsipranta su naujomis gyvenimo sąlygomis, bet sunkiai lavinasi: „kokia buvo, tokia ir palieka, tik iš oro apsišlifuoja“. Čiurlioniui daug vargo sudarydavo paveikslų pavadinimai – ilgai rinkdavosi, kokį duoti kuriam vardą. O žiūrovai buvo pratę, kad kiekvienas paveikslas būtų kuriuo nors vardu pavadintas. Todėl pažįstami, ypač moterys, jam įvairiai patardavo. Iš to Čiurlionis sprendavo apie jų intelektą. „O vyrai, priešingai, jis sakydavo, sunkiai pripranta prie naujos aplinkos, bet dvasiškai kiekvienas gali lavintis, kilti, tobulėti“.

Vis dėlto, pasirodo, ir jo mylėta. Kartą, 1908 m., Čiurlionis per savo choro repeticiją sužinojo, kad Varšuvoje ištekęs jam artima panelė. Čiurlionis, išgirdęs tą vardą, tik pasviro, visas išbalo, nutraukė bandymą ir susijaudinęs išėjo namo. Aš turiu vieną Čiurlionies knygą – Nietzschės (Nyčės) *Taip kalbėjo Zaratustra* vertimą lenkų kalba. Joje yra toks įrašas: „Vieną kartą pažvelgiau į dvi lygias gelmes – vienai iš jų aukojau kitą. Bronislava. Varšuva, 1906. V. 20“. Bet kas toji „Bronislava“ ir kiek ji turėjo Čiurlioniui įtakos, iš jo paties neteko sužinoti.

1909 m. rudenį Čiurlionis atvažiavo į Petrapilį vienas, be žmonos. „Taip, sako, bus pigiau“. Pasipasakojo, kad per vasarą labai daug dirbo – per parą po 24, o kai kada net po 25 valandas. Tai

¹ Vok. „Palaukite“.

buvo paskutiniai jo intensyvaus darbo metai.

Vėl dažnai susitikdavome. Eidavome drauge į koncertus, teatrus, repeticijas. Drauge praleidome ne vieną neužmirštą valandą ir nemiegotą naktį. Čiurlionis dažnai sakydavo, kad turi sumanęs tiek daug naujų paveikslų, jog bijo, kad nesusipės jų visų nutapyti. Matyti, juto artėjančią mirtį. Kartais jo elgsenoje tekdavo pastebėti keistų reiškinių. Sakysime, einame gatve. Prie šaligatvio stovi stulpas. Čiurlionis nepraeina pro jį, kažkokiu keistu būdu apeina aplink, apie save apsisuka, paskum vėl lyg nieko ypatingo neįvykę, eina toliau. Aš dėdavausi, kad to nepastebiu, bet kartą jį paklausiau, kodėl taip daro – ką tai reiškia? Atsakė, kad tokiu būdu galima padaryti labai gražių grafiškų figūrų.

Iš teatro pareidavome pas mane, jis sėsdavo skambinti, o aš kaisdavau virdulį. Paskum abu gerdavome arbatą, ir aš skambindavau, o jis snausdavo, atmetęs kojas mano lovoje. Pasnaudę ir prisiskambinę, eidavome pasivaikščioti. Prieš rytą užsukdavome į arbatinę, kurioje paprastai rinkdavosi tik vežikai. Ji būdavo atidaroma 3 val. ryto. Čia papusryčiaudavome kiaušininės su arbatine dešra ir, visai išaušus, išsiskirdavome. Toks gyvenimas atsiliepė į mano nervus, o dar labiau į Čiurlionies, matyt, jau kiek sužalotus ligos.

Aš buvau jo absoliučioje įtakoje ir niekad jam nesipriešindavau. Bendrauti su Čiurlioniu buvo ne tik malonu, bet ir labai įdomu. Jis keliais žodžiais, trumpu sakiniu atskleisdavo man savo gilaus galvojimo rezultatus.

Kartą Čiurlionis man labai pigiai pardavė vieną savo paveikslą. Jį man pasiūlė už vieną kapeiką. „Tai nebrangu“, sako, ir aš nusipirkau – „Auką“ (dabar jis yra Čiurlionies Galerijoje). Čiurlionis už tą pačią sumą siūlė ir daugiau, bet aš nesutikau jų daugiau tokia kaina „pirkti“.

Prieš Kalėdas Čiurlionis paprašė paskolinti pinigų. „Atvažiuos žmona, – sako, – o aš neturiu nė kapeikos.“ Tada jų neturėjau nė aš, todėl pasiskolinau iš p. Zubrickio (vėliau buv. Lietuvos Valstybės Kontrolieriaus) penkis rublius; tris iš jų daviau Čiurlioniui, du pasilikau sau, ir taip mes išsiskyrėme ilgesniam laikui. Vėl susitikau 1909 m. gruodžio 23 d. Rytojaus dieną, grįžus po pietų namo, radau belaukiančią p. Čiurlionienę. Prašė užėti pas juos ir nepalikti jos vienos su Čiurlioniu, nes jis jai pasirodęs labai keistas. Nuėjau. Čiurlionis buvo kažko nuliūdęs, nekalbus. Vis stovi prie lango ir pro jį žiūrėdamas kažką niūniuoja. Ponia Čiurlionienė atvežė jam mundštuką „nerūkyk“. Čiurlionis bando ant jo užmaiti papirosą. Papirosas nelenda. Tada jis nudrožia mundštuką su valgomuoju peiliu ir rūko papirosą per mundštuką, skirtą, kad atprastų nuo rūkymo. Paskui ėmė p. Čiurlionienės bliuzelėje, lyg piešdamas, vedžioti įvairius skrituliukus. Pasirodė aiškūs ligos ženklai.

Netrukus po to, ligos veikiamas, ėmė vaikščioti po krautuves, pirkinėti brangius baldus, savo žmonai gražiausias sukneles ir viską liepdavęs pristatyti į mebliuotą kambarį; sakė norįs tinkamose sąlygose nupiešti žmonos portretą. Tie užsakymai, žinoma, likdavo neišpildyti; Čiurlionienė, išeidama, duodavo suprasti, kad tai nesveiko žmogaus darbas. Tuo metu (tai buvo vieni iš paskutiniųjų jo darbų) pradėjo tapyti tokį paveikslą: laivas, kurį valdo angelai. Spalvos tamsios ir raudonos. Ypač ryškiai išsiskyrė raudona spalva su geltonomis saulėmis, kuri atrodė lyg skaudulys. Prie jų pradėjo dėti trikampus, o iš dešinės kertės viršuj leisti lyg spinduliu linijas iš įvairių spalvų taškų. Taip pat pradėjo piešti mano portretą. Bet tai buvo veikiau išdykavimas, negu rimta tapyba. Kur dabar tie paveikslai, nežinau*. Tačiau ta kūrėjo tragedijaėjo į galą – netrukus prasidėjo tikros sutemos.

Sakoma, kad gražiausios menininko dienos yra tada, kai jis gali pajusti visą žmogiškąją esmę ir kurti. Čiurlionis nusiskųsdavo, kad jam sunkiai vykdavo rašyti, ir jis sakydavo: „Rašyti tiek pat skausminga, kaip gimdyti“. Bekurdamas – betapydamas, bekomponuodamas, telkdamas galvoje savo būsimųjų veikalų koncepcijas – kartais prasėdėdavo ištisas valandas ar net naktis, negalėdamas

* Red. Paveikslas „Laivai“ dabar yra Čiurlionies Galerijoje.

įkūnyti savo menišką idėją; dėl to tai, ką sukūrė, ką savo nemirtinga kūryba įspaudė į mirtingus atvaizdus, liko amžinai būsimosioms kartoms.

Sykį man Čiurlionis pasakė: „Dabar aš žinau, kad aš teisingai darau“ (piešiu, komponuoju). Iš to posakio galima manyti, kad jis kurį laiką abejojo dėl savo pažiūrų į meno išreiškimą kūrinuose.

Čiurlionis – didelis ir nuoširdus menininkas, visa galva prasikišęs už eilę savo amžininkų. Jo dainų negalėjo tų laikų mėgėjų choras sudainuoti. Jo muzikos veikalų publika, išskyrus mažą išimtį, nesuprasdavo. Savo didesniųjų muzikos veikalų jis negirdėjo, nes mes negalėjome jų išpildyti. Simfoninė poema „Miškas“ sukurta keletą metų prieš Pirmosios lietuvių dailės parodos atidarymą, bet pirmą sykį ji buvo atlikta Petrapilyje tik Čiurlioniui mirus. Jo paveikslai buvo taip pat nesuprantami. Man pačiam teko matyti Vilniuje, „Rūtos“ klube, vieną paveikslą pakabintą atvirkščiai. Turėjau ginčytis, kol įrodžiau, kaip tas paveikslas turi būti pakabintas. Skaudu pamanius, kad, jeigu Čiurlionies talentas nebūtų buvęs Rusijoje pastebėtas, kažin, ar mes patys, lietuviai, būtume greitai jį įvertinę.

Kiek jis paprastas ir kuklus gyvenime, tiek „nesuprantamas“, mįslingas kūryboje. Tačiau jo kūryboje, giliau pažvelgus, kas eiliniam piliečiui ir gali pasirodyti „keista“, iš tikro nieko keisto nėra.

Čiurlionis jungė tapybą ir muziką, nes nė vienas menininkas nėra vien tapytojas, muzikas ar poetas, bet viskas drauge, tik vieną techniką daugiau valdydamas ir reiškia savo idėjas šioje srityje. Tiesa, Čiurlionis kurdavo kiek kitaip, negu kiti menininkai. Jis dar neaiškiai, neryškiai, bet reikalaujančią išreikšti nuotaiką, lyg prieblandoje nematomas spalvas, lyg upelio čiurlenime nesančią, bet girdimą muziką stengdavosi iššaukti savo vaizduotėje ir paversti tikrove. Štai jo nuotaika, jo turimoji idėja realizuojasi: savo vidiniu regėjimu jis mato tikrus spalvų kontūrus ir linijų bruožus, savo vidine klausa girdi garsus, ritmą, harmoniją. Gimė reali meno idėja. Vidine klausa girdimi garsai virsta tokiais ryškiais, jog juos reikia užrašyti; vidiniu regėjimu, užmerktomis akimis taip aiškiai matomos linijos ir spalvos, jog jas reikia tuojau piešti, tapyti. Tik šiuo būdu kurdamas jis surado savotiškas naujas formas, kuriomis mes dabar stebimės. Vienodai gerai pažindamas ir muzikos, ir tapybos techniką, jis paveikluose piešė sonatas, preliudijas, fugas, ir antraip – muzikos paveikslams davė lyg peizažų vardus, genialiu būdu pakeisdamas laiką erdve. Muzikinių įvykių, kurie plėtojosi laike, eigą jis pakeitė vientisoje erdvės linijoje piešinių eile. Genialus perspektyvos išsprendimas leidžia jam beribėje laiką vaizdžiai sujungti su erdve, nes iš tikro ar laikas nėra atstumas, skiriantis įvykius jų eigoje ir jungiant juos į įvairius vienetus? Tačiau Čiurlionies veikalų nė pagaliau paties jo kūrybos kelio žodžiais apsaityti negalima: visas jo meninis palikimas vaizdžiau už bet kokius žodžius byloja, kokio tai didžio būta kūryboje.

Tallat-Kelpša J. Atsiminimai apie Čiurlionį // M. K. Čiurlionis. K., 1938. P. 83–92.

Antanas Žmuidzinavičius*

* Antanas Žmuidzinavičius (1876 10 31–1966 08 09). Dailininkas tapytojas, kolekcininkas. Baigė Veiverių mokytojų seminariją, mokytojų Lenkijoje. Nuo 1899 m. tapybą studijavo Varšuvoje, 1905–1906 m. – Paryžiuje, tobulinosi Miunchene, Hamburge. Su kitais įkūrė Lietuvių dailės draugiją, organizavo jos parodas. Nepriklausomoje Lietuvoje atgaivino Dailės draugiją veikė Lietuvos dailininkų sąjungoje. 1922 m. Amerikoje rinko aukas šauliams. 1929–1934 buvo Šaulių sąjungos centro valdybos pirmininkas. Muziejams, bibliotekoms padovanojo gausius lietuvių dailės ir istorinės medžiagos rinkinius. Dėstė Kauno meno ir aukštosiose mokyklose. Profesorius (1947). Sovietiniais metais buvo Aukščiausiosios Tarybos deputatas, LSSR ir SSRS liaudies dailininkas, SSRS dailės akademijos narys korespondentas. 1911 m., mirus M. K. Čiurlioniui, važinėjo į Varšuvą, Druskininkus ir kitur, surinko per 200 darbų pomirtinei parodai. 1938 m. paskelbė atsiminimus apie M. K. Čiurlionį ir pakartojo juos atsiminimų knygoje *Paletė ir gyvenimas* (1961).

Ar žinai, – kalbėjo kartą man Čiurlionis, – tas mūsų bernužėlis Karevičius, kaip cinka cikram dzūkui, nepražiopsojo dainos „Bėkit, bareliai“ ir paėmė ją vyriausiu motyvu savo Lietuviškajai Rapsodijai. O vis tik jis tos dainos nesuprato. Tai rugiapjūtės, triumfo daina, pjovėjų pabaigtuvių eisenos maršas. Nors nuvargę, eina jie namo laimingai darbą pabaigę. Taip aš ją suprantu, ir kitaip negali būti. Tu paklausk...

Ir Čiurlionis pradėjo iškilmingai skambinti „Bėkit, bareliai“. Be gaidų, be pasirošimo. Skambino gana ilgai: čia stipriai ir iškilmingai, jog, rodos, didžiulė armija laimėjusi mūšį, nuo pat saulėtekio iki saulėleidžio triumfaliais žingsniais žengdama, galingai traukė pergalės dainą. Čia skambėdavo tylios nuovargio ir ilgesio gaidos, čia vėl naujos vilties ir pasiryžimo melodijos. Ir vis kaip svajonė pynėsi tas žavus motyvas – „Bėkit, bareliai, galan valako“. Kai Čiurlionis skambindavo, baigdavosi šio pasaulio gyvenimas: pats menininkas persikeldavo ir pernešdavo savo klausytojus į kitus gražesnius svajonių ir miražų pasaulius.

Sumanė Čiurlionis su savo broliais Stasiu ir Jonu plaukti maža valtele iš Druskininkų Nemunu žemyn į Kauną. Apie šitą savo kelionę jis man kai ką papasakojo.

– Plaukiam, – sako, – trys karalaičiai plačiuoju Nemunu. Iš aukštų krantų kyla galingų karalių pilys. Iš bokštų mums moja, sveikina žavios karalaitės. Mes plaukiam, nesustojam. Plaukiam į nežinomus pasakiškus kraštus. Taip palikome išdidžią Liškiavos pilį, toliau Merkinės, Krikštonių, Radžiūnų, Alytaus, Rumbonių, Punios pilis. Iš laukų dažnai plaukė bernų ir mergų darbymečio dainos. Padėdavom tada irklus ir klausydavom. Iš visur dvelkė pasakiška senovės poezija. Ypač mus sužavėjo plaukiant pro Nemunaičio ir Radžiūnų laukus išgirsta pradžios rugiapjūtės daina „Vai tu aglala“.

Turiu čia pastebėti, kad ši dainelė, iš daugelio gražių dzūkų dainų, iš tikrųjų, bus bene gražiausia. Jos melodija kiek primena dainos „Bėkit bareliai“ melodiją, tik yra daugiau kombinuota, o žodžiai, be abejo, rodo ypatingą senovės dzūkų kultūrą, kur moteris iškeliamą ypatingon aukštumon. Tie žodžiai skamba taip:

*Vai tu aglala,
Vai tu aglala siūbuonėla,
Tai tu siūbavai rytą vakarėlį,
Pakol neišsiūbavai
Devynias šakelas,
O tų dešimtų viršūni,
Vai tu motula,
Vai tu motula rūpeslyvoji,
Tai tu rūpinais dienas ir naktelas.
Pakol neišauginai
Devynis sūnelius,
O tų dešimtų dukrely.*

Kaip eglė viršum visų šakų išauga viršūnė, taip pas močiutę visą šeimą karūnuoja jos vienintelė dukrelė. Ji statoma aukščiausiai. Tikrai įdomu.

Mūsų Nemunas, be kitų žavių vietų ypač gražiai ir galingai pasirodo ties Rumšiškėmis. Dar daug aukščiau jis pradeda nerimti ir plačiais vingiais atsimušinėti į aukštus, stačiai į vandenį krintančius krantus. Bet ties pačiu miesteliu velnias jam užvertė vagą. Tai „Velnio tiltas“, kurį mini Adomas Mickevičius savo poemoje *Ponas Tadas*. Čia jau Nemunas supyko. Jis ardo savo verpetais dideles

uolas, stengdamasis jas nugriauti, bet nepajėgia. Tada šoka per jų viršų ir burgzdamas veržiasi priekin. Bet čia jam pastoja kelią antras uolų slenkstis su kyšančiomis aukštyn kelių eilių granito kupromis. Tai „Velnio slenkstis“. Pajutęs jį, Nemunas pradeda mėtytis į visas puses ir pagaliau apsiputojęs prašvilpia pro uolas. Bet čia dar ne galas. Jį stengiasi dar kartą sulaikyti žemiau jo vagą užgulusi „Velnio pirtis“. Tik čia jau Nemunas galutinai įsiutęs. Jis šoka piestu ant uolų, kūliais verčiasi per jas, putomis drebia į visas puses, neria gilyn, stulpais muša aukštyn ir pagaliau, nugalėjęs visas kliūtis, plačiai ilgai išsitiesęs, lyg pavargęs, ramiai plaukia jau Kauno link. Vargas sielininkams, kai patenka į tuos Nemuno slenksčius. Jei likimas stebuklingai praneša juos pro „Velnio tiltą“ ir „Velnio slenkstį“, tai trečioje užtvareje jiems suruošia tikrą „Velnio pirtį“: visus išmaudo, o jų sielius suardo ir sudaužo. Taip būdavo dar prieš keletą dešimtųjų metų. Dabar Rumšiškių slenksčiai jau suskaldyti, ir iš dugno išimti akmenys kloja mūsų plentus. O Nemunas ties kadaise baisiais slenksčiais jau tyliai rangosi ir murma, kai gausingi sieliai ir garlaviai plaukia jo sriauna nugara. Bet Čiurlionies pasakojamais laikais Rumšiškių milžinai dar galingai rodydavo savo šiurpų grožį.

Per tuos slenksčius Čiurlionis su broliais keliavo paskutinę savo kelionės naktį.

– Taip plaukėme tris dienas ir tris naktis, – pasakojo toliau Čiurlionis, – bet aplamai tai bene žavingiausia buvo paskutinioji naktis. Buvome labai pavargę, padėjome irklus ir, susėdę valtės dugne, davėme jai valią. Temo. Po trunkamosi į stačias sienas Nemunas taip pat, tartum pavargęs, išsitiesė ir tiesia vaga ramiai plaukė sau tolyn. Tik ties Rumšiškėmis staiga jis pradėjo nerimauti. Valtis susiūbavo, ir plačiais mostais smarkiai pasileido žemyn. Staiga pajutome, kad aplink mus vanduo pradėjo šokinėti ir drebėti, aplink sumirgėjo baltos putos, pro mus bangose praūžė lyg kokios juodos pabaisos akmenys, kelis kartus siūbtelėjome aukštyn ir žemyn, ir pagaliau net mums kvapą užėmė, slidžiu slenkščiu nuslinkome dar žemiau, kelis kartus mus apsuko, ir mūsų valtis išplaukė į ramesnę putotą lygumą. Nežinau, ar iš didelio nuovargio, ar mus pagavusio tingaus užsimiršimo nuotaika, bet mes visi trys, patekę į tą Nemuno audrą, pasijutome lyg kokių milžiniškų sūpuoklių supami ir nė rankos nepajudinome. Užmerkėme akis ir atsidavėme Dievo valiai. Kas bus, tas bus, kad tik nešty, kad tik supty, tolyn, tolyn. Ir kai išnešė mus į lygesnį vandenį, mes buvome pasakiškai nuteikti. Visi trys išsitiesėme aukštelninki valtės dugne. Tamsiame danguje pamažėl ramiai sukinėjosi čia į vieną, čia į antrą pusę žvaigždės. Užpakalyje vis tilo verdančių bangų klegesys... Tik staiga neramiai sujudėjo ir sumirgėjo žvaigždės, valtis pradėjo drebėti, papūtė drėgna, vėsi oro srovė, siūbtelėjo per valtį šaltos putos, ir vandens pluoštai, ir mes, lyg kokio pašėlusio slibino letenose liūliuojami, per staigiančias ir užiančias vilnis pasileidome šokinėti. Kur mes? Kur lekiam? Kas su mumis įvyks? Ar ne vis tiek? Lekiam, ir tiek... Mums pašėlusiai gerai. Tik užmerkėm akis. Ir vėl lygu, vėl žvaigždės ramiai po dangų čia į vieną, čia į antrą pusę slankioja. Tik staiga valtis nuslydo žemyn, net mums viduriuose saldu pasidarė. Dar akimirksnis – pašėlusiai suptelėjo mus į vieną ir į antrą pusę ir šonu trenkė į kažką kieto, jog net lentos subraškėjo. Suvirtom viens ant kito. Šiūstelėjo iš viršaus šalta banga. Stasys pašoko ir įsikibo rankomis į bortus. Dar vienas uolos smūgis į valtės šoną, dar antras iš kitos pusės. Apsuko kelis kartus, dar užliejo vandeniui akis, dar pašokinėjome po kriokiančių bangų nugaras ir pagaliau išplaukėme į plačią lygumą. Ir tik piktas murmojimas dar kurį laiką vijosi mus iš užpakalio. Tai ne šio pasaulio kelionė. Dangiški paveikslai švietė galvoje. Švelnūs liūliavimai supo bevalį kūną. Jonas, tyliai gulėdamas, spaudė man ranką. Sujaudintas Stasys vėl išsitiesė valtės dugne.

Ir toliau ta paskutinė naktis, tai buvo pasakų naktis.

Ilgai taip gulėjome išsitiesę valtyje. Kas būtų, jeigu galėčiau nupiešti visus tuos paveikslus, kurie tada praslinko man prieš akis. Sužavėčiau visą pasaulį.

Atmerkiau akis. Aukštai, skersai per mūsų kelią ritosi rūkuose kamuoliuotos žvaigždės. Slinko jos viena pro kitą, čia aukštyn, čia žemyn pasakiškų rūkų verpetuose. Jas bėrė lėkdamas juodas slibinas.

Ore dundėjo nakties audros simfonijos garsai. Iš šonų milžinai stulpai dangų rėmė. O tai būta geležinkelio tilto, kuriuo praėjo dundėdamas naktinis traukinys. Koks puikumėlis!

Trys jauni broleliai gulėjome žvaigždėtą naktį išsitiesę valtyje. O Nemunėlis mus nešė ir liūliavo.

Lyg peiliu pabraukimas per stiklą pažadino mus rusų kalba šūkavimai.

Tai priplaukėme Kauną.

Gyveno anais laikais Vilniuje dvi panelės – Marija Putvinskaitė ir Sofija Gimbutaitė. Abi geros patriotės ir geros lietuvių dailininkų draugės. Jos buvo neblogai materialiai aprūpintos ir, juodai valandai užėjus, sugebėdavo vienokiu ar kitokiu būdu jiems padėti. Čiurlionį jos ypatingai gerbė, ir jis būdavo dažnas jų svečias. Ypač dažnai pakviesdavo Čiurlionį ir jo draugus Putvinskaitė. Atsimenu vieną tokį vakarą: po vakarienės ir entuziastingų kalbų įvairiais svarbiais klausimais, kur Čiurlionis visada švelniai ir įtikinančiai reikšdavo savo labai originalias mintis, jis pagaliau sėdo prie pianino. Visi nutilome. Skambinti pradėjo mums jau maždaug žinomus kūrinis, bet toliau jau nieks nebežinojo, ką jis skambino. Jo muzika rodė vis daugiau žavingos jėgos, kuri privertė mus visai užmiršti realų gyvenimą.

Iš po jo pirštų kilo čia galingos audros, čia švelnūs liūliavimai, čia begalinis ilgesys, čia vėl visas nusivylimas, draskymosi ir skausmų pragaras. Pagaliau iškilo didžiulio laimėjimo ir dangiško džiaugsmo galingas himnas. Ir kai jis baigė, visi ilgai dar sėdėjome užkerėti, rodos, negalėdami nei žodžio tarti, nei pasijudinti. Ir tik Čiurlionies po ilgesnės tylos mielas žodis „nu, nepykit“ pažadino mus iš nežinios, kas čia yra ir kur mes esame.

– Ką čia paskiausiai skambinai? – paklausė viena iš klausytojų.

– Dievaži, pats nežinau, – nuoširdiai atsakė šypsodamasis Čiurlionis.

Kalbėdamas apie Čiurlionį kaipo muziką, prisimenu nuomonę vieno lenkų muzikos kritiko, kuris girdėjęs Čiurlionį. Savo įspūdžius paskui jis pasakojo pažįstamiems.

– Velniškai skambina. Girdėjau jį skambinant savo kompozicijas. Skambino, skambino, čia švelniau, čia smarkiau, pagaliau pagriebė fortepijoną abiem rankom, pakratė ir išmetė pro langą. Na, ką jūs pasakysite?

Į materialius reikalus Čiurlionis žiūrėjo gana savotiškai. Vieną kartą Gimbutaitė, patyrusi iš jo kalbos, kad jo kišenė visai tuščia ir kad jis neturi ne tik už ką pietų, bet ir pusryčių pavalgyti, pasiūlė ir paskolino jam 5 rublius. Antrą dieną jiems vėl teko susitikti. Čiurlionis su tikru pietizmu pasakojo jai apie vieną be galo malonios išvaizdos motiną, kurią jis matė su vaikelio ant rankų einant gatve.

– Ji atrodė labai neturtinga ir tokia gera, jog aš jai daviau radęs kišenėje 3 rublius, tai ji pati nežinojo ką daranti, ir norėjo man ranką bučiuoti. Turėjau pabėgti. Neteko net su ja pasikalbėti.

– Na, o šiandien ar turi dar kiek pinigų? – paklausė kiek nustebusi jo geradėja.

– Ne, šiandien aš neturiu nė vieno skatiko, bet kad žinotum – man taip gera – taip gera...

Kitą kartą jis iš kelionės Putvinskaitei tartum linksmai rašė:

– Ratatam. Kaip laikotės ir ar nepykstat? Plackartė, kurią man užfundijot, padarė tai, kad bemaž ko neprimiegojau Varšuvos. Ratatam. Iki pasimatymo – nepykit.

Bendrai imant, visą savo studijų ir darbo laiką Čiurlionis gyveno labai skurdžiai, nuolat neprivalgydamas ir atsižadėdamas reikalingiausių dalykų, nekalbant jau apie bet kokius malonumus.

Tik dėl be galo sunkių materialinių aplinkybių Čiurlionies kuo ne visi paveikslai yra piešti ant menkiausios medžiagos ir menkos vertės dažais; tai bene ir bus didžiausia priežastis, kodėl jie taip greit išbluko.

Tik vienas paskutiniųjų jo paveikslų „Rex“, jo žodžiais tariant, buvo pieštas taip, kaip turėjo būti; taigi, matyt, ir savo formatu, ir medžiaga atitiko autoriaus nusistatymą. Tas paveikslas šiuo atžvilgiu ir dabar, be abejo, geriausiai atrodo.

Gražūs P. Vileišio rūmų kambariai. Aukšti, šviesūs. Ant parketo pasieniais galybės paveikslų. Didžiuliai Stabrausko, mažyčiai Lesčinskio, Kalpoko aukso berželiai, margulioja krūvos raštuotų juostų, kaišytinių prijuosčių.

– Žiūrėkit, – kalbėjo sužavėtas Čiurlionis, – čia tikra žydinti lietuviška pieva. Jokios simetrijos – tik žvaigždėmis žydi, spinduliuoja, užplūdimas. „Ui, ui, ui, broleliai mes jaunieji, užpuolė kryžiai nelabieji“, – užtraukė jis, lipdamas ant sienų kabinėti paveikslų. Dvi dienas taip laipiojom; dvi dienas dainavom chorą visi, kurie ten tik buvome. O kai atėjo parodos atidarymo diena, Čiurlionis pasipuošė dideliu kaklaraiščiu, sumegztu plačios kokardos pavidalu, ir atvedė visą savo šeimyną, kuri atvyko parodos atidarymo iškilmėms iš Druskininkų; taigi ir tėvą, ir motiną, ir jaunesnius savo brolius bei seseris. Buvo linksma ir iškilminga. Čiurlionies paveikslai užėmė atskirą kambarį.

– Norėčiau žinoti, kas tokio dailininko galvoje darosi, – kalbėjo viena panelė savo draugei, žiūrėdama Čiurlionies paveikslus. – Viskas čia keistai sukasi, požemiai su dangumi maišosi. Turbūt ir pats autorius, Dievas žino, į ką panašus.

– Ponia, jis iš tikro yra baisus: panašus į slibiną, kuris mergeles ryja. Aš jį pažįstu, – prabilo čia pat stovėjęs nepažintas Čiurlionis.

– Nepykit, – pridūrė jis šypsodamasis ir nuėjo į kitą kambarį. Viena jauna ponia ilgai atsidėjęs žiūrėjo į Čiurlionies paveikslą „Ilgesys“. Čiurlionis prie jos priėjo.

– Kažin kiek šitas paveikslas kaštuoja? – paklausė ji dailininką.

– Tūkstantį rublių, – atsakė ramiai Čiurlionis. Ponia atsiduso.

– Ar jis tamstai tikrai patinka?

– Taip, labai patinka. Ir ta liesutė ranka ištiesta į tolimą miglotą žvaigždę, ir tos švelnios melsvos spalvos...

– Imk jį ponia, nemokamai, aš jį tamstai dovanuju, prašau priimti, padarysi man tamsta tikrą smagumą – ir nepyk... – tarė susijaudinęs Čiurlionis.

Ponia iš nustebimo ir netikėtos laimės žiūrėjo į jį plačiomis akimis. Čiurlionis pranyko. Parodai pasibaigus, paveikslas buvo nusiųstas tai poniai į namus.

Apie vieną savo paveikslą „Pasaka“ jis man kalbėjo:

– Išėjo du karaliai į mišką. Bet tu, broliuk, nemanyk, kad tai buvo du paprasti karaliai ir kad tai buvo paprastas miškas. Tai viskas pasakiška, didinga. Miškas toks, jog ant medžių šakų telpa didžiuliai miestai su rūmais, pagodomis, bokštais. Tai vis ant šakų. Tad, pamanyk, kokios tos šakos. Tai šakos, o koki medžiai, kurie turi tokias šakas! O koks visas tokių medžių miškas! Tokiame miške vaikščioja sau tie du karaliai. Bet kokie karaliai, gali suprasti. Jų liemenys prilįgsta medžių stuobriams arba dar storesni. Toks pat ir jų ūgis. Žinoma, tai milžinai. Jų pasakiški tautiniai rūbai, išdidžios karūnos... Miškas niaurus, tamsus. Jie vaikščioja ir ieško. Ieško, iš kur tame tamsiame miške lyg šviesa šviečia. Ir jie rado ant žemės, tarp galingų tamsių stuobrių, mažutį saulės šviesa spindintį daiktėlį. Vienas karalių paėmė tą spindintį daiktėlį į riešučias, abudu žiūri ir stebisi. Kas čia galėtų būti? Neišmanėliai. Tie didieji karaliai niekad to nesupras. O tai juk paprastas, mums taip gerai visiems žinomas lietuviškas kaimas. Jis spindi pasauliui savo savotiška lietuviška kultūra. Tik jie to nesupranta.

1910 metais, važiuodamas iš Druskininkų į Petrapilį, Čiurlionis sustojo Vilniuje. Ilgai vaikščiojome su juo Neries pakrantėmis ir kalbėjome įvairiais lietuvių atgimuso meno reikalais. Buvo nervingas, karščiaivosi. Projektavo Vilniuje puikiausius dailės rūmus, didžiulį teatrą, filharmoniją. Džiaugėsi, kad viskas puikiai sekasi ir turi sektis. Man, nusistačiusiam tuo metu rimtai apie šiuos dalykus kalbėti ir turinčiam kasdien prieš akis milžiniškus sunkumus, su kuriais tekdavo grumtis, jo kalba pirmą kartą atrodė taip keista ir ne laiku. Čiurlionis tais reikalais visada kalbėjo, tiesa, optimistiškai, bet visada išmintingai ir objektyviai numatydamas kliūtis ir būdus jas nugalėti. Atsisveikindamas aprimo, kaip

visada tarė savo paprastą „nepyk“, ir nemalonus įspūdis buvo išlygintas.

– Klausyk. Visuose meno reikaluose ir Dailės draugijos darbe nuo šios dienos aš tau duodu *kart blanche*¹. Valdyboje geriausiai pakeiskite mane kitu nariu. Aš važiuoju ir daugiau turbūt nebegrįšiu, – kalbėjo Čiurlionis, kai aš jį lydėjau iš Vilniaus išvykstantį. Bandžiau protestuoti, įtikinėti, bet jis keistai sujaudintas tik rankomis pamojo ir pranyko vagonė.

Nebegrįžo.

Tiesa, grįžo – karste.

Žmuidzinavčius A. Žiupsnelis atsiminimų // M. K. Čiurlionis. K., 1938. P. 76–82.

Aleksandras Benua*

Tai buvo prieš trisdešimt metų, kai Dobužinskis kartą pasakė man, kad jam yra tekę matyti nepaprastai jį sudominusius jauno lietuvių dailininko kūrinius, dailininko, jau žinomo tėviškėje, tačiau likusio visiškai nežinomu Peterburge. Netrukus ir man teko matyti tuos Čiurlionio kūrinius, tačiau aš negalėjau sutikti su mano draugo įvertinimu. Ypač mane atstūmė tam tikras mėgėjiškumo bruožas, ypač, kad tatau buvo apskritai visokeriopų diletantiškų „mistiškąja pakraipa“ bandymų epocha, kad dar toli gražu nebuvo išgyventa daugelis beprasmiško ir juokingo, kas buvo savita simbolizmo epochai. Nenoromis, matant gana bejėgiškus tapyboje bandymus žmogaus, kuris profesionaliai ruošėsi tapti muziku – kompozitoriumi ir iš viso tik prieš keletą metų prieš tai pradėjo brėžti savo regėjimus, smelkėsi sulyginimas su buvusiais tuomet labai paplitusiais keistavimais bei kraipymusi, turinčiais sykiu su tuo stiprų *literatūrinės* prieskonį. Juk vardan genialios idėjos tokio meno entuziastai buvo pasiruošę atleisti ir didžiausius formalinės pusės trūkumus. Tačiau štai, kai po metų aš vėl pamačiau to paties „pradedančio diletanto“ darbus, aš supratau, kad jis yra vertas didesnio dėmesio, kad jame pastebima kažko gilesnio ir stipresnio blykstelėjimai, negu tai, kas kyšojo pirmuosiuose bandymuose. Ir pats tų bandymų mistiškumas jau nebeatrodė man „įdvelktas“, atvirkščiai, pro tam tikrą išreiškimo priemonių „menkumą“ (*biednost*) buvo jausti kažką panašaus į tikrąją ekstazę ir aistringą siekimą įspėti būties ir pasaulio kūrimo klausimus. Čia aš susipažinau su tų bandymų autoriumi ir ta pažintis galutinai įtikino mane jo meno *tikrumu* (visur pabrėžta autoriaus – red.). Jokio išdidaus dėjimosi genijumi, jokios pozos, jokių įmantrių žodžių – nieko, trumpai tariant, tokio, ką taip dažnai užtinki žmonėse, įsivaizduojančiuose apie save gana daug, o tikrumoje tuščiuose ir netalelinguose. Atvirkščiai, visoje išvaizdoje ir visose kalbose reiškėsi kažkoks ramumas, teikęs net tam tikro pažeminimo ir kone užgijimo įspūdį. Tuo pat metu tas žmogus dvelkė kažkuo nepaprastai vertingu ir meiliu. Apie savo dailininko bandymus „pradedantysis diletantas-menininkas“ kalbėjo jei ne su panieka, tai šiaip ar taip ne su kažkokio savęs įsimylėjimo tonu. Jis greičiau

¹ Pranc. „švarus lapas“, „veiksmų laisvė“.

* Benua (Benoit) Aleksandras (1870 05 03–1960 02 09). Rusų tapytojas, grafikas, scenografas, meno kritikas, menotyrininkas. Tapybą studijavo Sankt Peterburgo meno akademijoje, jos nebaigęs išvyko į Vokietiją, Austriją, Italiją ir Prancūziją. Čia tobulinosi tapyboje, meno istorijoje. Buvo vienas *Mir iskusstva* draugijos steigėjų ir ideologų. Laikraštyje *Reč* vadovavo meno kritikos skyriui. Buvo Maskvos Dailės, Didžiojo, Leningrado operos ir baleto teatrų dailininkas, režisierius. Po 1926 m. dirbo Milano, Londono, Vienos, Niujorko teatruose. Kūrė dekoracijas S. Diagilevo spektakliams Paryžiuje. Parašė dailės istorijos veikalų. Kritikavo rusų XIX a. realizmą ir XX a. pradžios formalistinę dailę, kovojo prieš rusų meno akademijos rutiną, nepriėmė jam siūlytų profesoriaus ir akademinio titulų. Per M. Dobužinskį į A. Benua namuose vykusius menininkų susirinkimus pateko M. K. Čiurlionis. A. Benua *Reč* laikraštyje paskelbė du straipsnius apie lietuvių dailininko kūrybą. Čia pateikiamas straipsnis parašytas Paryžiaus rusų leidiniui *Poslednije novosti* (1938 12 10, Nr. 6466), išverstas į lietuvių kalbą ir po poros dienų su redakcijos priedu paskelbtas *Lietuvos aide*.

„apgailavo“, kalbėjo apie juos kaip apie kažkokio neįveikiamo skatulio kūrinį, kaip apie priemonę išsamiau išreikšti tai, ko jis skausmingai norėjo, tačiau nepavykdavo išlieti savo muzikaliniuose kūrinuose. Ir keista, tie pastarieji, kuriuos jis man tada pat sugriežė ir kuriuos mes išgirdome viename iš „Šiūdieninės muzikos vakarų“, nors ir buvo išpildyti muzikaliai (*byli gramotny*), nors juose buvo *mažiau* mėgėjiškumo, pasirodė man bent kiek blankūs ir mažiau įtakingi negu jo tapybiniai bandymai. Aš net buvau bepradedęs įtarti, ar dailininko „profesijos pasirinkime“ neįvyko klaida, ar neturėjo jis, „kol nevēlu“, atsisakyti nuo muzikos ir visiškai pasišvęsti tapybai...

Galbūt aš net ką nors tada ir buvau pasakęs Čiurlioniui, tačiau jei ir buvau pasakęs, tai, be abejo, ne mano žodžiai paveikė jo tolesnę kūrybą, iš tikrųjų neįveikiamą ir gaivališką. Dabar jau Dobužinskis, nenutraukęs kontakto su dailininku, gyvenusiu kiek vienišai iš didelio neturto, pranešdavo man ne apie „įdomius“ savo bičiulio bandymus, bet apie tai, kad pastarasis kuria *nuostabius* dalykus – savo rūšies regėjimus. Ir aš visai su juo sutikau, kai pamačiau tuos kūrinį, liudijančius kažkokį staigų subrendimą ir net tarpimą. Kad prieš mus buvo dabar ne paprastas „talentingumas“, bet tikroji „Dievo malonė“, *neabejotinas pašaukimas*, nekėlė dvejojimų. Nuo tos valandėlės aš patikėjau to žmogaus *genialumu*, ir jis man pasirodė net kažkoks nepaprastai *geistinas*, iš jo mes su draugais ėmėme laukti nepaprastų stebuklų ir džiaugsmų...

Deja, tragiška pabaiga atėjo po to su dar didesniu greitumu, negu minėtas tarpimas... Vos pradėjęs jausti savo sparnus, vos nusikratęs mėgėjiškumu, dailininkas išeina iš proto, o po keletos mėnesių miršta, palikęs paskui save kažką nepasakyta ir spėjęs sukurti tik tarytum įvadą į kažką grandioziška. Ši nebaigta reikšti kūryba guli po to nukišta ilgus metus, apie kūrėją išdyla atminimas net tarp tų nedaugelio, kurie „buvo suspėję“ jį įvertinti, ir tik vėliau Čiurlionio kūryba, kurią rūpestingai saugojo ilgus metus jo našlė, randa savo prieglobstį muziejuje ir darosi visuomenės lobiu. Negana to, šiuo metu ateina ir garbė, garbė ne be tam tikro tautinio prieskonio. Čiurlionis, kuriam yra paskirta eilė Kauno muziejaus salių, darosi savo tėvynės pasididžiavimu. Nelaiku žuvęs dailininkas nagrinėjamas, ir jo menas statomas pavyzdžiu jauniems dailininkams.

Čiurlioniui yra paskirta neseniai atspausdinta vokiečių kalba Nikolajaus Vorobjovo knyga, turinti daugybę iliustracijų ir vieną dailininko muzikos kūrinių pavyzdį. Knyga – kukliai, tačiau švariai išleista, tekstas pasižymi dideliu pilnumu, iliustracijų parinkimas atliktas labai prasmingai. Todėl reikia manyti, kad ji turės didelį, visai vertą pasisekimą. Šios knygos pasisekimas gali paskatinti imtis ir ko nors monumentalesnio, puikesnio. Ypač norėtusi vėl pamatyti (gerai atvaizduotas) Čiurlionio *spalvas* – kaip tik tą pat, kame dar didesniu laipsniu, negu linijose bei formose, reiškesi jo muzikalumas... Nes, jei net muzikos, kaip gyvenimo karjerai, pasirinkimą, galima laikyti esant Čiurlionio klaidą, tai vis dėlto neabejotina, kad kaip tik muzikos gaivalija buvo persmelkusi visą jo būtybę, ir Čiurlionio tapybos kitaip, kaip kažkokiu *muzikos įkūnijimu*, neapibūdinsi.

Manau, kad tada pat, kai aš vėl pamatysiu Čiurlionio spalvas, aš vėl *visai* juo įtikėsiu. Atvirkščiai, daug kas iš N. Vorobjovo knygoje atvaizduoto yra suvesta į juodą, pilką ir baltą, palieka širdyje abejojimą – ar taip jau tatau yra gražu, kaip kitados buvo atrode. Visai išlaiko vienatoniškos reprodukcijos mėginimą tokios grandiozinės fantazijos, kaip „Šaulys“, kaip „Vytis“, kaip „Rojus“, kaip „Rex“, arba toki kuklūs, beveik realistiniai etiudai, kaip „Kapai“ ir „Kryžiai“. Minėtas kompozicijas, tarp kitko, kažkaip net nesmagu vadinti „fantazijomis“ – taip jos yra atžymėtos „regėjimo“ antspaudu, vienu atveju žavinančio ir sutaikinančio (*umirotvoriajuščago*), kitu atveju *siaubinančio*. Tačiau daugumoje atvejų Čiurlionio kompozicijos juoduose atspauduose nustoja ligi nepažintinumo, ir tada įkyriai reiškiasi jose dalis kažko atgyvenusio, nebetekusio savo esmės.

Spalvose Čiurlionis *tvirtai žinojo*, ko jis nori, nuo spalvų pas jį tarytum viskas ir prasidėdavo. O kai spalvas tekdavo *įsprausti* į linijas ir formas, tai nenoromis jis pasiduodavo įprastosioms priemonėms.

Galbūt jis buvo priverstas tatau daryti, nes nebuvo išėjęs tikrosios mokyklos, dėl to, kad buvo neapstus (*bieden*) tų vaizdų, tų „figūrų“, kurių, anot Dürero, „dailininkas esti kupinas“. Čiurlioniui viską formalinį tekdavo *išrasti*, tuo tarpu kai spalvota jame *gimdavo savaime* ir nereikalavdavo jokių pastangų bei ieškojimų.

Nuo jį pančiojusio drovumo jis pradėjo išsivaduoti palaiptams, tačiau tą pačią valandą, kai jis visiškai prabilo ir prabilo savąja kalba, lemtis nutraukė jo gyvenimo giją, lyg nenorėdama, kad būtų išreikšti per daug aiškūs žodžiai apie dalykus, turinčius likti uždraustais ir paslėptais. Pats Čiurlionio beprotiškumas vaizduojamas tuomet kaip savotiška bausmė už mėginimą kilsterėti uždangą, įspėti tokias mįsles, kurioms laikas dar nėra atėjęs...

Žymus menininkas apie Čiurlionį // Lietuvos aidas. 1938 gruodžio 23. Nr. 583.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė*

(1)

Pirmą kartą pamačiau iš tolo Mikalojų Konstantiną Čiurlionį 1907 m. sausio 6 d. pirmoje lietuvių dailės parodoje. Mūsų niekas nesupažindino. Buvau parvažiavus atostogų iš Krokuvos, grįždama į mokslą, sustojau Vilniuje dėl tos parodos. Tas didelis įvykis mūsų kultūros gyvenime pripildė mane džiaugsmo ir pasididžiavimo. Rudenį tais pačiais metais teko man apsigyventi Vilniuje, dėl lėšų stokos nebegalėjau grįžti į Krokuvą baigti mokslo. Vaizgantas karštai prikalbinėjo imti darbą *Vilties* redakcijoje, tai būsiąs man lietuviškas universitetas. Paklausiau. Lietuvių inteligentų Vilniuje buvo labai nedaug – keliolika žmonių, kurie spietėsi apie *Vilniaus žinių*, *Vilties*, *Ūkininko* ir *Žarijos* redakcijas. Tų židinių žmonės, varydami savo skirtingas darbo vagas ir nesutikdami dėl pažiūrų, laikraščio skiltyse dažnai barėsi. Tačiau kokiam nors kultūriniam reiškinii iškilus: parodos, vaidinimai, minėjimai, – visi susiedavo lyg niekur nieko. Ir štai dabar tą rudenį Žemkalnis rengė su teatro mėgėjų būreliu savo „Blindos“ pastatymą, kuriuo visi domėjosi ir laukė. *Žiburėlio* iniciatyva rengiamas buvo dešimties metų nuo Kudirkos mirties sukakties minėjimas.

Felicija Bortkevičienė man pasakė: „Per mūsų vakarą pakviesime skambinti Čiurlionį. Jis dabar sėdi Druskininkuose pas tėvus, į Varšuvą nebegrįš. Reikia, kad Vilniuje pasijustų reikalingas, reikalingas mūsų čia gyvenimui. Rašyk jam tamsta laišką, kad kviečiame Kudirkos minėjime dalyvauti.“ Parašiau, atsimenu, atviruką kviesdama MKČ atvykti ir dalyvauti. Pati rengiau referatą apie Kudirką. Netrukus Bortkevičienė man sako: „Landsbergis kviečia jus ir mane į generalinę „Blindos“ repeticiją. Eime, bus

* Sofija Čiurlionienė–Kymantaitė (1886 03 13–1958 12 01). Rašytoja, kritikė, visuomenės veikėja. M. K. Čiurlionio žmona. 1904 m. baigė gimnaziją Rygoje, 1904–1907 m. Krokuvos universitete studijavo filosofiją. Mokytojavo Kaune, Voroneže. Nuo 1925 m. lietuvių kalbą dėstė Lietuvos universitete. 1929–1937 m. Lietuvos delegacijos Tautų sąjungos narė, 1930–1936 m. – Lietuvos skaučių vadė. Spaudoje rašė visuomeniniais, kultūros, literatūros klausimais. Paskelbė satyrinių komedijų, apysakų, pjesių, pasakų vaikams, išvertė Moljero, G. Flobero kūrinii, drauge su kitais vertėjais – *Iliadą* (1930).

Atsiminimus apie M. K. Čiurlionį pradėjo rašyti vėlai, tik po Antrojo pasaulinio karo, tačiau nebaigė ir spaudai paruošti nespėjo. Naudojantis rankraščiu, saugotu D. Čiurlionytės-Zubovienės asmeniniame archyve, buvo parengtos kelios fragmentų publikacijos. 1960 m. paskelbtoje knygoje *M. K. Čiurlionis. Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai* S. Čiurlionienės atsiminimų dalis pažymėta [1]. 1955 m. vasarą parašytą atsiminimų fragmentą leidiniui parengė D. Čiurlionytė-Zubovienė. Jis pažymėtas [2]. 1966 m., minint S. Čiurlionienės gimimo 80-ąsias metines, *Pergalė* paskelbė jos atsiminimų apie vyrą pluoštelį. 1973 m. V. Landsbergio sudarytoje ir parengtoje knygoje *M. Čiurlionis. Laiškai Sofijai* publikuoti atsiminimų fragmentai, paimti iš rankraščio. Šiame leidinyje be pakeitimų pateikiami du pirmieji skelbtų S. Čiurlionienės atsiminimų variantai.

ir Čiurlionis, susipažinsime ir pasiklausime, ar dalyvaus. Nuėjome. Pagirių gelžkeliečių salė apytamsė, scenoje vyksta repeticija. Ir Bortkevičienė man parodė kitame pasienyje stovintį mūsų dailininką ir stebintį vaidinimą. Per pertrauką Bortkevičienė nuėjo ir jį atsivedė. Pakartojome kvietimą bet, pajutusias, kad jam sunkoka kalbėti lietuviškai, perėjome į lenkų kalbą.

Trečią kartą pamačiau MKČ jau mūsų vakare. Kalbėjo apie epochą ir Kudirką keturios moterys: Žemaitė, Bitė (Gabrielė Petkevičaitė), Griniuvienė Marija (iš Marijampolės) ir Kymantaitė – tatai aš. Paskui Čiurlionis man pasakė: „Nusprendžiau, kad tamsta mane mokysi lietuviškai.“ – „Gerai“ – ir dabar tikrai žinojau, kad tai mano likimas. Vėliau, jau sugretinus savo nuotaikas, paaiškėjo, kad kaip Jam, taip ir man pirmas pasimatymas Pagirių salėje buvo lemiamas.

Pamokos. Mano mažame kambarėlyje Uosto g. 4 nr. su langu į palėpę, virš kurios įstiklintas stogas teįleisdavo balkšvą šviesą, ir tik vakare ta gūžtelė tebūdavo jauki. Žiemos vakaras, žibalinė lempa – ant stalo Kriaušaičio gramatika, Juškos dainos, Rėza, *Žiupsnelis*. Pamokos, šiandien pasakyčiau, be jokios sistemos. Ne pamokos, o kažkokia improvizacija. Mokytoja sakė: „Klausykite, kaip gražu!“ Tai skaitoma kokia daina iš Rėzos, tai įsigilinama į „Sėjau rūtą“, tai vėl įmantrus padalyvių lyčių vartojimas Kriaušaičio gramatikos surinktuose pavyzdžiuose. „Kaip gražu! – kartoja mokinys. – Skaitykite dar sykį.“ Ir „mokytoja“ skaito. Ar ilgai? Kaip kartais. – Nukrypstame nuolat į Mickevičių, Slovackį, grįžtama prie Baranausko, tai skamba „Vaidilos daina“ – lenkų kalba, tai „Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę“. Kai žmonėms yra tiek daug pasakyti, sunku verstis tąja kalba, kurios vieno iš jų visas išteklių gal tik pora šimtų žodžių. Taigi, deja, per tas pamokas po trumpo atpasakojimo kokios paskaitytos pasakėlės iš *Žiupsnelio*, vėl grįžtama prie tos kalbos, kuria daug lengviau išsakyti lakiąsias kūrybinių blykčiojimų pritvinkusias mintis. Skaitau savo fantastinius paveikslėlius.

– Klausykit, jeigu jūs duotumėt tam muzikos formą? – kompozitorius piešia savo mokytojai grafiškai sonatos chemą.

– Rytoj ateinate?

– Ak, rytoj choro repeticija. – Arba:

– Rytoj galima ateiti?

– Ak, rytoj tas „Mindaugis“

Liandsbergio-Žemkalnio vedamas būrelis labai rimtai rengėsi statyti Slovackio „Mindaugį“ (Kudirkos vertimas). Man teko vyriausias moteriškas vaidmuo – Aldona. Ragnytė buvo Putvinskaitė (Žmuidzinavičienė). Savanorių dainininkų choras, kompozitoriaus asmenybės traukiamas, rinkdavosi uoliai, ir Čiurlionis gilinosi su jais į lietuviškų dainų melodijas, kūrė harmoniją. Būdavo tai patenkintas, tai nepatenkintas, bet visados labai brangino dalyvių pasiryžimą, kurie po sunkaus dienos darbo rinkdavosi į saliukę prie Šv. Mikalojaus bažnyčios. Sąlygos dirbti buvo menkos, bet kas tada galvojo apie sąlygas? Žmonės turėjo gyvai atmintyje neseniai skambėjusį griežtą carinės policijos draudimą „По литовски говорить воспрещается“¹, taigi dabar atrodė per nepaprastos laisvės esą per daug. Čiurlionis, „neofitas“, atvykęs iš daug kultūringesnio Varšuvos pasaulio, čia jaudinosi galįs pridėti ranką prie gimstančio visuomenėje meno pajautimo, prie pirmųjų žingsnių organizavimo – jautėsi pagautas to atbudimo žavesio, o kartu ne sykį pasiskųsdavo: „Kokie čia žmonės sunkūs, nepasitikį... vis lyg įtartų kuo“. Bet MKC turėjo žavų, atvirą priėjimą prie žmogaus. Nuginkluodavo tuo kiekvieną. Jo buvo lyg ir priežodis dažnai kartojamas tas trumpas kreipinys: „Nepykite“, „Nepyk“... Man pačiai iš pradžių keista buvo klausytis, ir tuoj imdavau įtikinėti, kad aš juk nepykstu, tada išgirsdavau: „Tai ne dėl to, kad pyktumėt, bet aš tik noriu priminti, kad žmonių santykiuose turi būti tas pagrindas, kad neturime vieni ant kitų pykti“.

Varšuvoje buvo daug bičiulių, draugų, ten jis turėjo ir didelės jiems įtakos. Čia, Vilniuje, tampresni

¹ Rus. „Lietuviškai kalbėti draudžiama“.

santykiai su niekuo nebuvo užsimezgę. Iš dailininkų Žmuidzinavičiaus nebuvo Vilniuje (viešėjo tada Amerikoje), Rimša, žymiai jaunesnis ir priklausęs prie tipų vėliau bręstančių, buvo tik mielas jaunuolis su visokiais savo užsispyrimais. Dailės draugijos valdyboje dar buvo dvi entuziastės: Marija Putvinskaitė ir Sofija Gimbutaitė, su kuriomis buvo geriausiuose santykiuose. Be tų, iš vienos pusės stengėsi jį globoti ir traukti į kairę *Vilniaus žinių* ekonomistas Alfonsas Moravskis, iš kitos karštas entuziastas Vaižgantas, kuris nesiliovė niekad džiūgavęs, pajutęs talento jėgą, reiškė jam daug bičiulystės, kiti stebėjo ir stebėjosi: „Iš kur toks žmogus?“

O „tas žmogus“ kelis kartus savaitėje ilgus vakarus mažame kambarėlyje Uosto gatvėje 4 nr. „mokėsi“ savo tėvų gimtosios kalbos. Ne tiek mokėsi kalbėti, kiek suprasti, pajusti kalbos dvasią... „Kaip nuostabu, skaitykite dar“. Ir skaičiau dar ir dar tą pačią dainelę iš Rėzos ir Juškos dainų rinkinio. Ir taip buvo per visą žiemą. Jautėmės, kad likimas mus surišo, bet nebuvo nei kalbos, nei užuominos apie tai.

Jau sausio gale užvirė Dailės draugijoje II-oji paroda! Čiurlionis ėjo pirmininko pareigas, ir jam teko visa rengimo iniciatyva pasiimti, nes Rimša, organizaciniame darbe vadovaudamasis savo refleksiniu būdu, nebuvo linkęs greitai veikti. Pagalvokim... O jei taip... jei kitaip... Čiurlionis veikė skubiai, sprendė žaibiškai. Nebeatsimenu, ar buvo daugiau kaip vienas samdytas žmogus visiems sunkiems darbams. Dailininkai dirbo patys. Buvo, tiesa, vienas kitas savanoris pagalbininkas. Čiurlionis išvažiavo į Varšuvą litografuoti afišos, iš ten gavau pirmąjį laišką.

Paroda atidaryta vasario gale. Dominavo Čiurlionis. Pamatėm ten sonatas –I, II, III, IV. Pamatėm „Raigrodą“, daug eskizų. Tarp pirmosios ir antrosios parodos buvo tiesiog milžiniškas šuolis, o juk tą žiemą Vilniuje netapė – buvo tik eskizai, tik sužymėti sumanymai. Kambarėlis Andrejevskaja 11 (rodos, a) buvo toks menkas, niūrus. Pragyvenimui lėšų teikė viena kita pamoka. Gimbutaitė pasiūlė, kad pas ją pietautų –atsilygins, kai pralobs – po parodos. Parodoje prie „Žaliojo laivo“ atsirado parašas „neparduodama“ – atsidėkodamas už globą, paskyrė tą paveikslą Gimbutaitei. Porą mažų paveikslų pirkė Jonas Vileišis. „Bus vasarai“. Šiaip žmonės ėjo, žiūrėjo – aikčiojo dėl paveikslų nepaprastumo ir dėl aukštų kainų – 200 rb., 400 rb. už sonatą... Pigintis negalima. Lankytojai ypatingai domėjosi tie, kuriems tos sumos irgi buvo nepasiekiamos.

„Jei žinočiau, kam tikrai patinka, kam paveikslas brangus, reikalingas, atiduočiau dovanai“. Tada aš paklausiau: „O kas liks Tautos namams?“ Jo karščiausias noras buvo įkurti Vilniuje visas sritis apimantį Lietuvos kultūros muziejų. Pasikalbėjimas tas įvyko po to, kai Pleirytė-Puidienė parašė V. *žiniose* feljetoną apie parodą, kur ypatingai išdėstė, kiek sukėlęs jai minčių paveikslas „Malda“ (dvi rankos iškeltos į melsvą erdvę). MKČ, sutikęs feljetono autorę parodoje kaip tik stovinčią prieš tą „Maldą“, ir tarė jai: „Tas paveikslas tamstos“. Tą paveikslą ji atsiėmė. Tai buvo parodai įpusėjus, ir jo likimo nežinau. Atėjęs pas mane, pasakė, lyg kaltai šypsodamasis: „Nepyk, kad, nepasiklausęs tavęs, atidaviau „Maldą“ Puidienei... Matai, jeigu kam tai patinka...“ Tarp mudviejų buvo jau kritęs tas lemiamas žodis „Ar taip?“ Tai buvo antrąjį po parodos atidarymo vakarą.

Taip... Likimai buvo surišti, ir Konstantinas ypatingai pabrėždavo nuo pirmos dienos, kad viskas priklauso nuo mano sprendimo. Tada aš su baime ir tiesiog su drebuliu sėdėdavau parodoje prie biliety kasos, žiūrėjau į kiekvieną galimą pirkėją... ir džiaugiausi aukštomis, atbaidančiomis paveikslų kainomis. Sakiau apie tai: „Bet juk tai mano amatas – pajamų šaltinis. Viskas! Tik nepardavinėti atskiriems žmonėms paveikslų. Tautos namai!“ Į tą jo galvoje gimusią mintį įsikibus buvau visom jėgom. Publika reikalavo paveikslus aiškinti. Tai stumdavo Konstantiną iš pusiausvyros. „Kodėl žmonės nežiūri. Kodėl neįtempia savo dvasios – juk kiekvienas kitaip prieina, kitaip priima meno kūrinį. Kodėl tu manęs neklausai: „Ką tai reiškia? Ką tai reiškia?“ Ir tas toks santūrus, lygus ir švelnus žmogus vos susivaidydavo nuo šiurkštaus žodžio. Atsimenu kaip šiandien, buvo mano budėjimas

parodoje, jėjo „didžiausia dama“ Vileišienė Petrienė. Dailininką pasveikino: „Kaip gerai, kad tamsta esi, prašau man aiškinti“. Jau pamačiau Konstantino veide ironijos blykstelėjimą. „Raigrodas“ Kas tai yra? – „Tai tokia vieta netoli Druskininkų“. – „Bet čia parodyta aukšta žemės ūkio kultūra, kokios Lietuvoje nėra. O čia (žvilgterėjo į katalogą) – „Malda“. Kokia malda?“ – „Tėve mūsų“. Aha. Dabar dailininkas parodė ranka į keistas gauruotas būtybes, grojančias arfomis: „Čia „Sveika Marija“, – ir pasisukęs nuėjo į šalį – išėjo iš parodos. Tiesa, tai buvo labai nemandagu, bet lankytojos absoliutiškas svetimumas meno pasauliui ir arogantiška laikysena iššaukė tokią reakciją. Tas visiems visados labai delikatus žmogus, jei jį kas principiniuose dalykuose skaudžiai palietė, reaguodavo šurkščiai. Tik su savo šeima, su kukliais žmonėmis atrasdavo švelnius paaiškinimo žodžius. Kai pasilikdavome vieni du parodoje ir aš imdavau nedrąsiai improvizuoti paveiksy temomis, tada Konstantinas džiūgavo ir dėkojo.

Kilo sumanymas parodyti II parodą Kaune. Didelis darbas. Jai paveikslai buvo sukrauti, supakuoti ir išsiųsti, važiavome į Kauną: Čiurlionis, Rimša (Putvinskaitė?) ir aš. Kaune savanorių padėjėjų, tiesa, atsirado, bet ir atvažiavusiems teko nemažai juodo darbo. Paroda atidaroma 12 val. – vienuoliktą dar mes plušame, pasiūšame, murzini, nešvarūs. Reikia bėgti persirengti ar bent nusiprausti. Parodą rengti pasiėmė „Dainos“ draugija – pirmininkas dr. R. Šliūpas, bet Dailės draugijos pirmininkas – Čiurlionis.

Tik išėjome, Konstantinas man ir sako:

– Visai ir nemanau grįžti.

– Bus gubernatorius...

– Taigi dar tas deržimorda užsimanys, kad jam ką išaiškinčiau – apsieis. Žiūrėk, kokia nuostabi diena. Eikim į kalnus.

Sustojome prie „pliumpos“ (pompos), kuri buvo dabartinio Stalino prospekto 33 gale (kaimiečiams patiems atsigerti ir arklius pagirdyti). Paroda buvo Adamčiko progimnazijoj pailgame kampiniame name, ir šiandien tebestovinčiame. O mes vienas pompavome, kitas prausėmės gatvėje, – kiek juoko! – paskui, pasiėmę už rankų kaip vaikai, nuėjome per senamiestį, per tiltą į Aleksotą, susėdome aukštai ir žiūrėjome į Nemuną, o kaip ten dr. Šliūpas ir skulptorius Rimša priiminėja „aukštąjį“ sveičią – mums ne galvoj.

Kaune gyveno labai įdomus dailininkas Tadas Daugirdas (mūsų akims senukas), Kauno muziejaus įsteigėjas; tas visa širdimi pritapo prie mūsų ir liko parodą globoti, rūpintis viskuo ir aiškinti. Paskui, kai Konstantinas atvažiavo parodos likviduoti, Daugirdas pasakojo tokį įsidėmėtiną reiškinį (atsitikimą):

Kalbėti apie dailę ir aiškinti paveikslus lankytojams ilgainiui atsibosta, bet kai vieną turgaus dieną atėjo į parodą kaimietis su botagu ir tuoj pirmoje salėje, kur kybojo Stabrausko didžiulis portretas damos su raudonu apsiaustu ir damos juodai apsvilkusios, lankytojas nustebo: „Kas čia dabar?“ – „Portretai“. – „Bet juk ne šventosios – tai kam tokie dideli?“ Daugirdui tekę suktis, ir prie peizažo su laukais ir avimis irgi tekę „suktis“, nes „iš tikrųjų lauke gražiau – kam tą piešti“ (!) Aiškintojas giliai buvo sunerimęs, kai jį įsives į Čiurlionio kambarį. Bet lankytojas, apžvelgęs pirmąją sieną, sustabdė mostu jau pradedantį kalbėti globėją. „Nereikia – aš čia pats suprantu! Čia pasaka. Matai, lipa žmonės į kalną stebuklo ieškoti, mano, kad ten stovi ve šitokia karalaitė – ir katras bus stipriausias, gražiausias, mandriausias, tą ir pasiims. Užlipo – ir matai, karalaitės ir nėra, o sėdi toks vargšas plikas vaikelis – nutvers pienės pūką ir verks.“

Taip papasakojo Tadas Daugirdas Konstantinui Čiurlioniui, ir dailininkas buvo sujaudintas ligi

ašary, ir vis jaudinosi, kai man tai kartojo dar, sakydamas, kokia tai esanti laimė, kad jis nesuklydęs, kad jo menas randa tiesų kelią į liaudies širdį, nes iš ten jis kilęs. Ir tik mūsų pseudointeligentija, atskilusi nuo savo kamieno, nuo gyvojo šaltinio, snobai, prisigaudę „miesčioniškos kultūros“ – yra neregijai tikrajam grožiui.

* * *

Grįžus iš Kauno į Vilnių, teko galvoti apie atostogas. Konstantinas kraustėsi – svarbiausia buvo įdėti pirkimą išmokėjimui pianiną į dėžę, nugabenti į stotį – išsiųsti į Druskininkus. Paskutinis vakaras – nusprendėm sulaukti aušros ant Gedimino kalno. Vilnius vasaros naktį, Vilnius auštant stebėtas nuo Gedimino kalno! Tai buvo lyg jam sukurta. Ne veltui MKČ paveiksluose taip daug fantastingų miestų. Ir Vilnius tą naktį buvo lyg gražiausia pasaka. Grįždamiėjome pro Šv. Kotrynos bažnyčią. Bažnyčia auštančios dienos rūkuose skleidė nepaprastą žavesį.

– Žiūrėk, koks nuostabus siluetas.

– Tu pati siluetas. – Taigi taip buvau praminta siluetu. Pagalvojau apie mažą išdaigą – dar dieną buvau jam parašius laišką, norėdama, kad jį Druskininkuose pasitikty, ir dabar štai, eidama pro dėžutę, įmečiau. Atėję lig mano namų vartų, atsisveikinom. Buvo sutarta, kad pavakare aš jį palydėsiu lig Lentvario ir nuvažiuosim į Trakus. Tą rytą beveik nemigęs, vežęs pianiną, pervargęs, grįždamas prisiminė prižadėjęs *Šaltiniui* nuotrauką. Įžengęs pas fotografą ir štai buvo padaryta ta nuotrauka, kurią visi pažįsta, kuri buvo didinama, iš jos padarytas bareljefas ant paminklo. O tačiau toje nuotraukoje yra kažkas žuvę – nėra tos giedros išraiškos, kad ir kiek pilkšvo veido – nėra to nuolatinio švytėjimo akių.

– Taip buvau nuvargęs, kad dargi nepasišukavau, – teisinosi man paskui.

Iš Lentvario pasamdytu arkliuku į Trakus – ten tris valandas ant ežero laivelyje, prie griuvėsių. Reikia grįžti. Vos suspėjau į traukinį į Vilnių. – Po dviejų dienų gavau tą pirmą laišką rašytą aplink akvafortą.

(2)

...Planai buvo tokie: važiuoju į Palangą, ten (būtinai ant tilto) susitinkame, grįžtame į Plungę. Paskui važiuojame pas jo tėvus į Druskininkus. Paskui Konstantinas važiuoja į Petrapilį skinti sau naujų kelių, ten pabuvęs lig Kalėdų grįžta, ir sausio pirmą bus mudviejų jungtuvės.

Palanga

Ir pykome, ir juokėmės dėl to nelemto susitikimo ant tilto. Nors laišškai lakstė į vieną ir į kitą pusę kas tris dienas, tačiau bene 2 ar pusantros dienos buvome abu Palangoje... ir dar nepasimatę. Konstantinas atvažiavo truputį anksčiau, negu žadėjęs – ėjo ir ėjo ant tilto, o aš atėjau paskirtą valandą! Tokia ryški ta valanda! Šviesus popietis, banguojanti jūra, tiltas beveik tuščias; iš tilto galo ateina dvi vyriškos figūros –viena nepažįstama... Matau, kaip Konstantinas atsisveikina su nepažįstamu, – jau prie manęs, ima mano ranką bučiuoja, ima mane už parankės, ir einame į tilto galą. Nėra žodžių. Reikia apsiprasti – juk nesimatėme 2 ar 3 savaites. Pagaliau:

– Kada atvažiavai?

– Užvakar pavakary, iš Liepojos arkliais.

– Kodėl... kodėl neatėjai, juk žinojai, kur gyvensiu. Beveik visą dieną išbuvau ant tilto. Tai buvo taip puikiai sugalvota pasimatyti Palangoje pirmą kartą ant tilto.

Taip, puikiai buvo sugalvota (gal ir mano), ir per tat žuvus viena diena.

Tas mėnuo Palangoje su niekuo nesulyginamas sapnas. Tebestovi tas namas, kur aukštai salkoje gyvenau aš, netoli parko irgi salkutėje gyveno Konstantinas. Dienotvarkė buvo nepaprastai griežta. Konstantinas Vilniuje turėjo blogą, tamsų kambarį, tapyti ten buvo neįmanoma – sakėsi be galo pasiilgęs savo darbo, ir toks minčių antplūdis, toks troškimas – tapyti, tapyti. Taigi ryte jis anksti kėlėsi, ėjo į jūrą, maudėsi, stebėjo jūrą ankstyvą rytmetį ir jau 9 ryte buvo mano kambaryje, kur laukiau paruošus pusryčius. 10 valandą jau skyrėmės, – palydėdavau, t. y. jis mane palydėdavo į pajūrį maudytis ir nuskubėdavo prie savo darbo. Aš išsimaudžius grįždavau ir rašydavau pora valandų, nes „režimas“ reikalavo, kad šeštadienį rodytume vienas antram, ką padarė. Aš ėjau žiūrėti paveikslų... ir sakyti savo nuomonės, o paskui pas mane – jam skaičiau, ką parašius. Mano parašyta nedaug. Tai tilpusi pirmajame *Bare* „Jūra“. Konstantinas gi nutapė tada „Pavasario sonatą“, „Jūros sonatą“, preliudą ir fugą.

Apie 3–4 val. – dažnai po 4-ių – pietūs mano kambarėlyje, mano pačios ant spiritinės mašinėlės pagaminti pietūs – ir po pietų laikas mūsų! Tolimi pasivaikščiojimai, ir vis taip, kad saulėlydžiui būtume pajūryje. O tų saulėlydžių „publikai“ tada visai nereikėjo! Kaip tik tuo metu pajūris visai ištuštėdavo – vakarienių metas! O reikia pasakyti, kad tada Palangos pajūryje klegėjo beveik *toute Varsovie – jedyne polskie uzdrowisko!*¹ Tokie visur Lenkijoje buvo didžiuliai plakatai, grafo Tiškevičiaus rūpesčiu, kuriam svarbu buvo pritraukti kuo daugiausia vasarotojų: juk Palanga buvo jo – jo buvo ir daugybė vilų, jo viešbutis kurhauze.

– Barbarai! Saulė leidžiasi – kasdien nesulyginami paveikslai debesyse, kasdien kitokia jūra, o jie lekia ryti...

– Tegu, – sakiau aš, – mes pasiliekame – saulė mums leidžiasi. O žuvėdrų kiek buvo! Dabar retai pamatai vieną kitą.

Taip ir praslinko ta vasara kaip viena akimirka. Sužadėtiniai. Meilė sferoje rausvų debesėlių, Slovackio poezijos ir to, koks bus mūsų gyvenimas, kūrybinis gyvenimas. Konstantinas svajojo tapyti dekoracijas Stanislavskio teatrui, svajojo Romoje tapyti *al fresco*² – tapyti muziką, ir žmonės pajus, pamatys... Aš tada baigdavau Slovackio žodžiais: *Az was, zjadacze chleba, – w aniolw przerobi*³.

Dabar man po tiek metų ypatingai išryškėja, kaip Konstantinas gyveno nuolat gamtos grožyje pasinėręs, kaip kiekviena šakelė buvo jo stebėjimų objektas, gerte gėrė gėlių spalvas, o ką jau sakyti apie debesis... Sykį, atsimenu, sėdėjome ant aukštos kopos netoli Naglio kalno – ypatingai saulės nurausvintas buvo dangus, – ir staiga virš mūsų galvų ėmė plaukti tokie keisti debesys – laivai, ir tiek, su išpūstomis burėmis laivai – palšos, išpūstos, nurausvintos burės – „slenka... slenka... išdidžiai“.

– Žiūrėk, tavo paveikslai, – parodžiau aš.

Mačiau, – matau dar ir šandie, – kaip pašoko, žvalgėsi visai apsvaigęs ir akimis tą dangaus stebuklą gerte gėrė.

Nežinau, kaip būtų vysčiusis mano kūryba, jei Konstantinas būtų gyvenęs. Jis mane ragino bandyti muzikalinę architektoniką taikinti poezijai. Aiškino muzikaliųjų kūrinių struktūrą – jaučiau, kad man reikės daug mokytis, mokytis muzikos – ir... taip greit viskas nutrūko. Mano įgimtas nelemtas visuomeniškumas, įgimtas realiųjų daiktų stebėjimas ir tas likimas, kuris griežtai įstatė mane į sunkaus pedagoginio darbo vėžes – visa tai gniaužte užgniaužė tikros mano kūrybos išsivystymą. Tikros – tai, manau, *tokios* kūrybos, kur visos realistinės priemonės, visas gyvenimiškas patyrimas turi tarnauti dvasiniams polėkiams, turi tarnauti dvasią formuojančioms idėjoms, turi tarnauti išryškinti tam simboliui, kuris kaupia savyje visą glūdintį žmogaus esmėje kūrybinio grožio ir gėrio ilgdėjimąsi. Jeigu man tada tik blykčiojo pasakų pragiedruliai, o paskui visuomeninis pradas liepė sukurti „Pinigėlius“ ir

¹ Pranc., lenk. „Visa Varšuva – tiktai lenkiškas kurortas“

² It. *gresco* – šviežias. Sienų tapybos technika, kai praskiestais kalkiniu vandeniu dažais tapoma ant šviežio tinko.

³ Lenk. „Net jus, duonos valytojus, – angelai pavėrs“.

„Aušros sūnus“, tai stipriai jaučiu, kad visas pasakom grįstas mano vaikystės mintijimas, o vėliau tu pasakų Čiurlionio kūryboje pasinėrimas pribrendo ir susikristalizavo mano sieloje ir prabilo žodžiu po keturiasdešimt metų. Tai tos penkios „Girios žaliosios“ giesmės. Parašiau jas žaibo greitumu, per bene šešias savaites, imdama lyg iš kažkokių sieloje atkastų klodų ir visą laiką turėdama vaizduotėje gyvų gyviausią, ryškių ryškiausią aną vasarą. Lyg jis, Konstantinas, būtų mane už rankos vedęs, su manim kūręs. Atrodė, kartais lyg girdžiu balsą: „Gerai... gerai... gerai...“ Rašiau ir girdėjau muziką.

Taip pat anos vasaros produkcija laikau ir „Mūsų jaują“, ypač „Aukso raktą“, kurį rašiau Palangoje 1954 m. vasarą. Taip, anos vasaros, bet ten uždaryta visa mano meilės tragedija, kurią tada momentais nujausdavau.

Čiurlionienė-Kymantaitė S. Iš atsiminimų apie M. K. Čiurlionį // M. K. Čiurlionis. Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai. V., 1960. P. 319–328.

* * *

1908 m. vasario pradžioje atidarytai parodai Čiurlionis buvo sukūręs nuostabų plakatą, jame – didžiulė saulė, kylanti iš už miško, saulė per visą plakatą, o jos fone – medžių siluetai. Šios afišos litografuoti Čiurlionis važiavo į Varšuvą, truko ten gal savaitę. Iš ten atsiuntė man atviruką su Vyspianskio paveikslo „Dailininko žmona“ reprodukcija. Tame atviruke prašo parašyti straipsnį apie laukiamą II parodą, nes pats esąs užimtas afiša. Kažką parašiau ir vaikščiojau lyg apsvaigus. Parodos atidarymas atnešė mažai mūsų grupei ne tik daug nuovargio, jaudinimosi, bet ir džiaugsmo. Prie kasos pasivadavamos sėdėjome „dailę mylinčios ponios ir panelės“, – sėdėjau ir aš.

Netrukus po atidarymo (buvo tai, rodos, trečia parodos diena), paskutiniams lankytojams išėjus, sėdėjome mudu ant lango. Čiurlionis tyliai švilpavo dainelę. Aš tariau: „Taip dabar norėčiau muzikos“. „Einam pas mane, aš jums paskambinsiu“, – pasakė jis.

Išėjome iš parodos. Pro rotušės rūmus pasukome žemyn į siaurą skersgatvį, įėjome į senų namų dengtą tarpuvartę, paskui per kažkokį nešvarų prieangį, šeiminkės valgomąjį kambarį, ir štai kambariukas su žemu langu į gatvę. Prie lango stovėjo kanapa, prieš ją apskritas stalas, prie sienos dešinėje pianinas. Atsisėdau ant kanapos, užmerčiau akis. Konstantinas improvizavo. Kiek laiko praėjo – pusė valandos, valanda, nežinau... Muzika nutilo, vakaro prieblanda pripildė kambarį, toje prieblandoje, man vis dar atrodė, supasi muzikos tonai. Neišpasakyta laimė ir begalinis liūdesys užėmė kvapą. Atsikėliau iš vietos ir, stovėdama už jo nugaros, ėmiau glostyti atloštą galvą ir lengvai pabučiavau išdidžią kaktą. Jis prispaudė mano rankas prie lūpų – jokių žodžių. Tai riba, kurios nė vienas mūsų peržengti negeidė. Po trumpos valandėlės tariau: „Man reikia eiti.“ – „Aš palydėsiu...“ Ir ėjome be žodžių, atrodė, kad viskas jau pasakyta. Atsisveikinome tyliai prie mano vartų Uosto gatvėje.

Per parodą Čiurlionis pardavė porą paveikslų ir turėjo šiek tiek laisvesnes rankas. Puidienė ėmė rašyti *Žiniose* ditirambus apie Čiurlionio paveikslus, kažkokią „poeziją proza“ apie dvi į spindinčią žvaigždę iškeltas rankas. Paskui, susitikusi dailininką parodoje, stovėdama prieš tą paveikslą, ji ilgai kalbėjusi, kad šis kūrinys esąs jos svajonė. Čiurlionis pabučiavęs jai ranką ir paprašęs paveikslą laikyti savo nuosavybe. Paskui atėjęs pas mane jis ir sako: „Nepyk, rodos, padariau kvailystę“. Kaipgi aš galiu pykti! Tik aiškinu jam, kad jei jis bus linkęs taip savo paveikslus dovanoti, nieko nebeliks „Tautos namams“. Vilniuje mat kelių žmonių buvo svajota rinkti pinigus, statyti rūmą – „Tautos namus“, įkurti juose Lietuvos kultūros muziejų. Per vieną susirinkimą Čiurlionis pasakė: „Turi tie namai stovėti ant

kalno, aš visus savo paveikslus atiduosiu tokiems namams“. Sakiau jam, kad kiekvieną paveikslą, kurį būsime priversti parduoti dėl duonos kėsnio, aš ašaromis aplaistysiu. Baisu, kai meno kūriniai sklinda po privačias rankas, „Tautos namams“ reikia juos laikyti. Tada Konstantinas prižadėjo nieko nedaryti su manim neapsvarstęs. Aš jam irgi daviau vieną pažadą. Sykį rado jis mane sėdinčią prie besikūrenančios krosnies ir deginančią savo raštus. „Kad tu niekad nedirstum daugiau taip daryti!“ – pasakė net pabalęs. O aš bandžiau įrodinėti, kad tai nevykę bandymai, kad balasto laikyti nereikia. Nebežinau, ką aš ten kalbėjau, bet pagaliau turėjau prižadėti, kad nieko nebedeginsiu. Jis tvirtino, kad mintys, netikusios formos sužalotos, užtemdytos, gali būti vėliau perkurtos iš naujo, kad formos tobulumas įgyjamas dirbant. Maždaug taip kalbėjo žymiai už mane vyresnis (10 su puse metų) ir didelio tobulumo mene pasiekęs brangiausias man pasaulyje žmogus – tad pasižadėjau...

Išvažiavau į Plungę pas dėdę (Vincą Jarulaitį – Red.) Reikėjo pasakyti dėdytei, kad jo svajonės įvyksta – išteku. Dėdė ne apie tokią „partiją“ galvojo. Jis mane labai mylėjo; kai pradėjau rašinėti, didžiavosi manim. Išleisti mane už inžinieriaus, už dvarininko – štai buvo jo „svajonės“. Visa tai nuvokiau, nuvokė ir Konstantinas. Atsimenu, sėdim mudu su dėde, geriam rytmetinę arbatą. Kėsnis man stovi gerklėje – pagaliau pranešu. Dėdė sujaudintas, lyg įžeistas: „Darant tokį svarbų žingsnį, reikėjo pasitarti...“ „Ką čia kas gali patarti“, – sakau aš suspausta širdimi. Dėdė kamantinėja – aš atsakinėju, sakau, kad Konstantinas yra baigęs dvi konservatorijas, kad paveikslus tapo ir visi jį gerbia, dėdė galys apie tai pasiklausti kun. Tumą. O pačiai visa tai atrodo taip beprasmiška ir negražu, įžeidžiama Jam. Jis mane myli, mane laiko verta eiti šalia jo per gyvenimą. O čia tokios kalbos... „Iš ko jūs gyvensite?“ – klausia dėdė. „Paveikslai... – sakau, ir dabar pardavė... ir pamokos...“ Ir vėl dėdytės balsas: „Kai nėra pinigų, meilė gadinasi“. „Ir aš dirbsiu... rašysiu...“ – priduriu. Plungės klebonui tokie uždobiai atrodo visai neįtikinami – jis svajonėse manė patupdysiąs mane „kaip žąselę pūkų lizdelyje, kad rankų į šaltą vandenį nereikėtų kišti“. Dėdės veidas rūpestingas, lyg kiek suglumęs. Aš apkabinu dėdytę, bučiuoju, sakau: „Pamatysi, pažinęs – pamilsi“. „Na, tegu atvažiuoja“, – pasako. Kažkoks sunkumas užgulė širdį, bijau, kad dėdė neįžeistų Konstantino... O sunkiausia tai, kad savo globėją aš puikiai suprantu, myliu jį, o jau nedėkingumu niekad nepasižymėjau. Kas man daroma, įvertinu šimteriopai. Puikiai suprantu, kad be dėdės rūpesčio būčiau miestelio siuvėja, gal „apsišvietusi“ siuvėja – bet čia viskas ir baigtusi. Bet juk tas pats dėdė buvo man pasakęs: „Jeigu už tuos pinigus, kur tavo mokslui išleidau, būčiau tau nupirkęs palivarką – galėtum be rūpesčio gyvenimą pragyventi; mokslas neprocentuoja...“ Mano aiškinimai apie mokslo vertę, darbo būtinumą neatrodė dėdytei kvaili, bet savo artimiems šalia mokslo jis labiau norėtų pastovaus kapitalo banke.

Mamytę greit nugalėjau – mamytę su entuziazmo gyslele širdyje. Čia aš kalbėjau paprastai. Man motinos klausinėjimai nebuvo įžeidžiami. Motina, kuri Šiauliuose mokėjo už mano muzikos pamokas 2 rublius mėnesiui, išgirdus, kad Čiurlionis 2 ir 3 rublius ima už valandą, apstulbo: „Kad jau toks mokyta, galėtų gal konservatorijos profesorium būti“. „Galėtų – bet nenori, paveikslais daugiau gali uždirbti“, – paaiškinau.

Teta Morta savaip klausimą išsprendė: „Ką čia dėdė gali raukytis, anokius jis čia tūkstančius už tave paklojo, kad galėtų žentą rinktis. Biedna esi, kad ir mokyta, ir graži, kas čia tave ims be pinigų. Jeigu žmogus *požondnas*¹ ima – ir eik“.

Tėvelis, išgirdęs naujieną, tuoj paklausė: *A czy szlachetny? Szlachetny, szlachetny*², – sakiau juokdamasi, mielą, tokį gerą veidą apiberdama bučiniiais. Visai nemaniau tėvelio klaidinti ir prikergti

¹ Barbarizmas. Liet. – doras, padorus, geras.

² Lenk. „O arkilingas? Kilingas, kilingas.“

Konstantinui bajorystę, supratau, kad tėvelio žodyne *szlachetny* atstoja *szlachcic*¹, o mano lenkų kalbos žodyne *szlachetny* buvo garbingas! Kas galėjo būti garbingesnis už Mikalojų Konstantiną Čiurlionį!

Konstantinas, 13 metų išgyvenęs Varšuvoje, gana draugų turėjęs ir širdimi prie jų prisirišęs – prie Eugenijaus Moravskio, Jono Zaluskos, Bronislavo Čarkovskio, prie Volmanų šeimos – apskritai lenkų, lenkų būdo negarbino. Tuo tarpu jam bylojo dainos ir miškai, Nemunas ir Neris, o Vilniaus visuomenė – nesužavėjo. Truputis civilizacijos, mažoka kultūros – tad reikėjo remtis atskirų žmonių patriotizmu, pasiryžimu, pasiaukojimu. „Varšuvoje mėgstama tuščiai girtis“, – sakydavo, nors vertino lenkų entuziazmą dirbant, malonų lenkų apsiėjimą, geras bičiuliavimosi formas. Jis ir pats toks buvo: labai mandagus, bet ne pataikūnas, nuoširdus, linksmas, bet netriukšmingas. Tuo visus žavėjo.

Čiurlionienė-Kymantaitė S. Iš atsiminimų // Pergalė. 1966. Nr. 3. P. 137–139.

Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį, sudarė Vygintas Bronius Pšibilskis, Vilnius: Aidai, 2006, p. 20–27, 47–51, 57–67, 68–75, 76–79, 190–204.

¹ Lenk. Bajoras, šlėkta.